

NYTFOKUS

FRA ØKONOMISK VÆKST TIL BÆREDYGTIG UDVIKLING

Aug. 2020

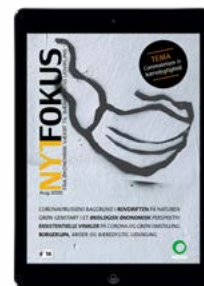

CORONAVIRUSSENS BAGGRUND I **ROVDRIFTEN** PÅ NATUREN
GRØN GENSTART I ET **ØKOLOGISK ØKONOMISK** PERSPEKTIV
EKSISTENTIELLE VINKLER PÅ CORONA OG GRØN OMSTILLING
BORGERLØN, KRISER OG BÆREDYGTIG UDVIKLING

16

NYTFOKUS

Find os

Nyt Fokus udgives som et elektronisk tidsskrift med 3-4 numre om året. Dette og tidligere numre kan læses på hjemmesiden www.nytfokus.nu, hvor man også kan tilmelde sig mailliste for orientering om nye numre.

Nyt Fokus – fra økonomisk vækst til bæredygtig udvikling.
Nr. 16 – August 2020.

Tidsskriftet Nyt Fokus inspirerer, kvalificerer og provokerer til nytænkning og debat om omstillingen til et bæredygtigt samfund, der respekterer naturens bæreevne og sikrer alle mennesker på kloden lige muligheder for et godt liv. Dette forudsætter gennemgribende forandringer af samfundet og et opgør med dogmet om fortsat vækst i økonomi og forbrug som overordnet mål. Tidsskriftet belyser problemernes årsager og sætter fokus på visioner, mål og tiltag til en reel bæredygtig udvikling.

Nyt Fokus er et uafhængigt tidsskrift udgivet af Miljøbevægelsen NOAH. Artikler i Nyt Fokus er ikke nødvendigvis udtryk for Miljøbevægelsen NOAHs holdning.

©Nyt Fokus og forfatterne.

Det er tilladt at citere tidsskriftet med tydelig kildeangivelse.

Udgiver

Miljøbevægelsen NOAH
Nørrebrogade 39, 1. TV.
2200 København N
www.noah.dk
NOAH findes også på Facebook

Redaktion

Take Haunstrup (ansv.), Emil Hageman Christensen,
Ole Busck, Niels Henrik Hooge og Sussanne Blegaa

Layout

Sofie Cecilie Kragh-Sørensen – V18

Forsidefoto

Foto: Adam Niesciuruk (unsplash.com)

ISSN : 2246-6746

Coronakrisen som udfordring og mulighed?	03
Coronavirussens baggrund i rovdriften på naturen	04
Eksistentielle perspektiver på grøn omstilling og corona	06
Grøn genstart i et økologisk økonomisk perspektiv	10
Hvem skal betale for den grønne omstilling?	14
Borgerløn, kriser og bæredygtig udvikling	18
Danmarks Naturfredningsforening: Naturlig grøn genstart	22
Grønt kursskifte i transportpolitikken efterlyses	24
Fælles europæisk genopretning er nødvendig	26
Et kritisk blik på nye GMO'er	28
Grønlandsk verdensarv truet af mineprojekter	32
Anmeldelser	36
Nyt om NOAH	40
Udsyn	41

Coronakrisen som udfordring og mulighed?

Coronapandemien sætter sig dybe spor i økonomi, samfund og på det personlige plan. Men hvilken betydning får krisen for den bæredygtige udvikling? Og hvilke løsninger og reformer kan på samme tid være et svar på krisen og sikre øget bæredygtighed?

Det er temaet for dette nummer af Nyt Fokus.

Af redaktionen

De seneste måneder har været i coronaens tegn. Pandemien har påvirket snart sagt alle hjørner af vores hverdag og samfund. Økonomien er sat i bakgear og mange frygter at miste jobbet – hvis de ikke allerede har gjort det. Unge mennesker har tilbragt foråret i social isolation derhjemme med fjernundervisning. Og i den anden ende af livsforløbet har ældre været isoleret på deres plejehjem uden fysisk kontakt med venner og familie. Ingen tvivl om, at pandemien kommer til at sætte sig dybe spor på både det personlige og samfundsmæssige plan – på godt og ondt.

Never let a good crisis go to waste, sagde Winston Churchill i forbindelse med dannelsen af FN oven på 2. Verdenskrig. I denne måske nok kyniske, men også nøgterne, iagttagelse ligger en dybere sandhed, som er vigtig at have sig for øje i disse måneder. Dybe samfundskriser har historisk ofte foranlediget store sociale og økonomiske forandringer. Kriser kan destabilisere en eksisterende orden og bruges som begrundelse for omfattende reformer. I de forgangne måneder har vi da også været vidner til, hvordan snart sagt alle politiske positioner har forsøgt at spænde coronakrisen for deres politiske vogn med henblik på at fremme egne synspunkter og interesser.

Samfundsordenen, som vi kender den, er etableret gennem historiske magtkampe mellem forskellige interesser og politiske positioner. Det ville være naivt at tro, at disse magtkampe sættes på pause under en pandemikrise og – for eksempel – erstattes af en ny form for politisk beslutningstagen præget af rationelle, oplyste og åbne processer. Tværtimod fortsætter de politiske og interessebaserede kampe i forsøget på at definere løsningerne på coronakrisen – og dem, der vinder denne definitionskamp, vil få afgørende indflydelse på udviklingen i de næste mange år.

Dertil kommer, at de eksisterende magtuligheder i samfundet i høj grad stadig er i spil. Eksempelvis er det tankevækkende, at mens mange har mistet deres arbejde og stater gældsætter sig for at holde økonomien i gang, så har de finansielle markeder hurtigt rettet sig oven på krisens første anslag, og de finansielle aktører kan ende som krisens vindere.

På denne vis er coronakrisen et paradoks. På samme tid som vi oplever store forandringer, usikkerhed og kaos, er vi også vidner til at mange af de hidtidige strukturer og magtrelationer stadig er gældende. Krisen rammer ikke alle lige hårdt – og den har en tendens til at ramme dem i bunden hårdest. Sådan som det også gjaldt finanskrisen for ti år siden.

Disse iagttagelser om krisers magtpolitiske dynamik skal tjene som en reminder om, at det ikke på nogen måde er givet, at coronakrisen på langt sigt vil føre til fremskridt i forhold til en bæredygtig udvikling. At skabe en bæredygtig udvikling er en fortsat politisk kamp. Men især i disse måneder er det afgørende, at vi virker for, at de politiske initiativer og mulige systemforandringer, som coronakrisen munder ud i, vil understøtte den bæredygtige udvikling – og ikke modarbejde den. Netop derfor er coronakrisen temaet for dette nummer af *Nyt Fokus*.

Gennem en række artikler belyses forskellige muligheder for at indtænke bæredygtighed i en reform af samfund og økonomi oven på coronakrisen. Artiklerne kommer vidt omkring og berører både økonomi, borgerløn, transportpolitik og en grøn genstart, ligesom vi også undersøger coronakrisens sammenhæng med menneskets rovdrift på naturen og dens eksistentielle perspektiver.

Med dette ønsker vi vores læsere god læselyst – og at I må passe på jer selv og hinanden!

Coronavirussens baggrund i rovdriften på naturen

Presset på den vilde natur vil i fremtiden skabe flere pandemier. Antallet af nye virusbårne sygdomme, der i de fleste tilfælde stammer fra vilde dyr, er kraftigt stigende. Først når vi forstår, at vi selv er en del af naturen og handler derefter, kan vi forebygge nye sygdomme.

Af Ole Buck

Gennem årtusinder har menneskers omgang med dyr betydet overførsel af sygdomsfremkaldende organismer fra dem til os. Den amerikanske geograf og fysiolog Jared Diamond beskrev i *Vejen til verden af i dag* (udgivet på dansk i 2002), hvorledes den euro-asiatiske civilisation meget tidligere end andre kontinenters civilisationer udviklede resistens mod en række sygdomme i kraft af de mange domesticerede dyr på vores kontinent. Det var disse sygdomme, som de europæiske erobrere bragte med sig til Mellem- og Sydamerika, der langt snarere end andre virkemidler, f.eks. våbentechnologi og brug af heste mv., betød de indianske rigers sammenbrud.

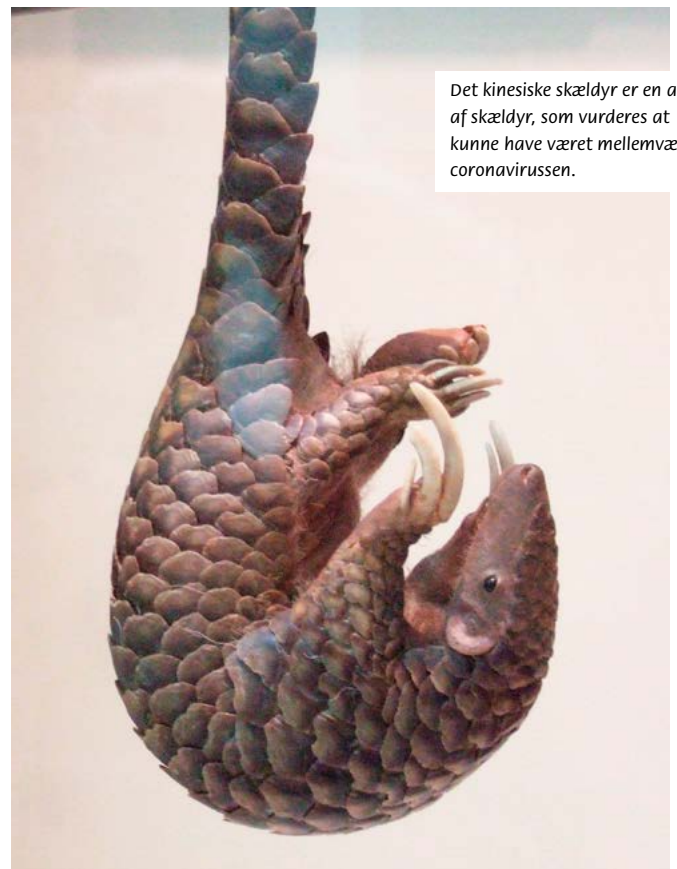
I dag er resistensen mod disse traditionelle sygdomme globalt udbredt, og det er ikke længere domesticerede dyr, som typisk bringer sygdomme med sig til mennesker. Det er vilde dyr, som er værter for virusstammer, der gennem overførsel til oftest andre vilde dyr (aber i Gabon, kyllinger i Asien mv.) inficerer mennesker. Forskning har længe vist, at flagermus i særdeleshed er vært for coronavirus, der også er ophav til SARS og andre virusbårne infektionssygdomme. Det er de, fordi de er anatomisk udrustede til at leve med disse vira, idet de er flyvende pattedyr med små vinger, der giver dem en meget høj kropstemperatur, har udviklet immunologiske træk, der bekæmper disse vira. Men taber flagermusen en frugt, den har ædt af, som så bliver spist af et andet dyr, eller bliver den selv spist, kan virus overføres.

Problemets rod i naturens tilbagegang

Nogle stemmer i debatten har talt for, at det specielt er det enormt udbredte dyrehold med kødproduktion i verden, der er årsag til coronapandemien. Det er en del af historien, men bestemt ikke den hele. Der er andre årsager til, at flagermusen må forlade den oprindelige skov, den trivedes i, og nu står bag Covid-19's opdukken på et marked for vilde dyr i Wuhan.

WHO har foreslået, at samtlige dyremarkeder, der på nogen måde kan blive berørt af vira fra vilde dyr, bør lukkes. Men det

er næppe vejen, når nu samme organisation ifølge **Josh Karliner**, direktør i den internationale organisation *Health Care Without Harm*, slår fast, at ændret brug af jorden i kraft af afskovning er hovedårsagen til forekomsten af nye sygdomme hos mennesker. I særdeleshed er træfældning, landbrugseksponering og minnedrift, som i høj grad også medfører klimaforandring,

Det kinesiske skældyr er en af skældyr, som vurderes at kunne have været mellemvært coronavirusen.

Foto: Verdamme (Creative Commons License)

medvirkende til udbrud af infektionssygdomme. Karliner citerer *US Agency for International Development* for følgende: „Næsten 75 pct. af alle nye eller genopdagede sygdomme ved begyndelsen af det 21. århundrede er zoonoser“, dvs. de stammer altså fra dyr. Det er sygdomme som AIDS, H5N1, Ebola og nu Covid-19. Den nye coronavirus stammer formentlig fra et marked med vilde dyr i Kina, men flere og flere vilde dyr kommer i kontakt med mennesker, ofte i kraft af afskovning.

For eksempel har både Sierra Leone og Guinea, hvor Ebola-virusen hærgede i sidste årti, oplevet voldsom afskovning. Alene Sierra Leone havde mistet 96 pct. af landets skov i 1920'erne og Guinea havde mistet 20 pct. af skoven i 2014. Det amerikanske *Earth Institute* ved Columbia University skriver, at den menneskelige aktivitet bag afskovningen – træfældning, minedrift, „slash-and-burn“ landbrug, søgen efter brænde og trækulproduktion – sammen med anlæg af veje betyder, at flere og flere folk invaderer skoven og dermed tvinger dyr som flagermus til at finde nye opholdssteder tættere ved menneskers levesteder.

Også skældyr bærer virussen

Mads Bertelsen, overdyrlæge ved Zoo i København, har sammen med professor Lars Erik Larsen ved Københavns Universitet til flere danske medier udtalt sig på lignende vis og sagt, at når presset på den tilbageblevne vilde natur øges, vil sandsynligheden for flere nye coronavirus-sygdomme øges. Efter epidemien med SARS i 2003 fandt forskere ud af, at flagermus er naturlige værter for coronavirus. Siden da har forskerne ifølge fagtidsskriftet *Viruses* fået kendskab til flere end 30 forskellige coronavira knyttet til flagermus. Men Mads Bertelsen er også citeret for, at SARS-COV-2 virussen, der ligger bag Covid-19 sygdommen, også er fundet i skældyr, der jages som kæledyr eller til medicinske formål i Sydøstasien og typisk findes på dyremarkederne. Kinesiske forskere har i en artikel i *Nature* redegjort for deres fund i skældyr, der ofte findes på kinesiske markeder, uden dog at kunne bestemme om virussen stammer fra flagermus eller lever selvstændigt i skældyret.

En fælles byggesten for alle levende væsner

Kevin Berger, journalist og redaktør, gennemgår i en *artikel i tidsskriftet Nautilus* de dybere egenskaber ved virus, som er et fundamentalt led i udviklingen af RNA- og DNA-molekylerne. Vira er et både destruktivt og konstruktivt element i udviklingen af mere sammensatte organismer. Deres rolle i naturen er så succesfuld, at RNA- og DNA-vira udgør de mest talrige biologiske enheder på planeten. Berger forklarer hvorledes vira i mennesker og vira i vilde dyr er intimt forbundne for så vidt som vi mennesker jo også er natur.

„Mennesker flyttede ind i flagermusens territorium, og flagermusens virus flyttede ind i os. Dette bytte er blot naturens gang, og naturens gang er foregået i 3,75 mia. år. Det er hverken flagermusens eller virus skyld. Er der noget at bebrejde, er det vores kollektive, elendige forståelse af økologi.“

Han anfører et studie fra 2014 af en række økologer, økonomer og evolutionsbiologer, der viser, at nye virusbårne sygdomme, der i de fleste tilfælde stammer fra vilde dyr, er næsten

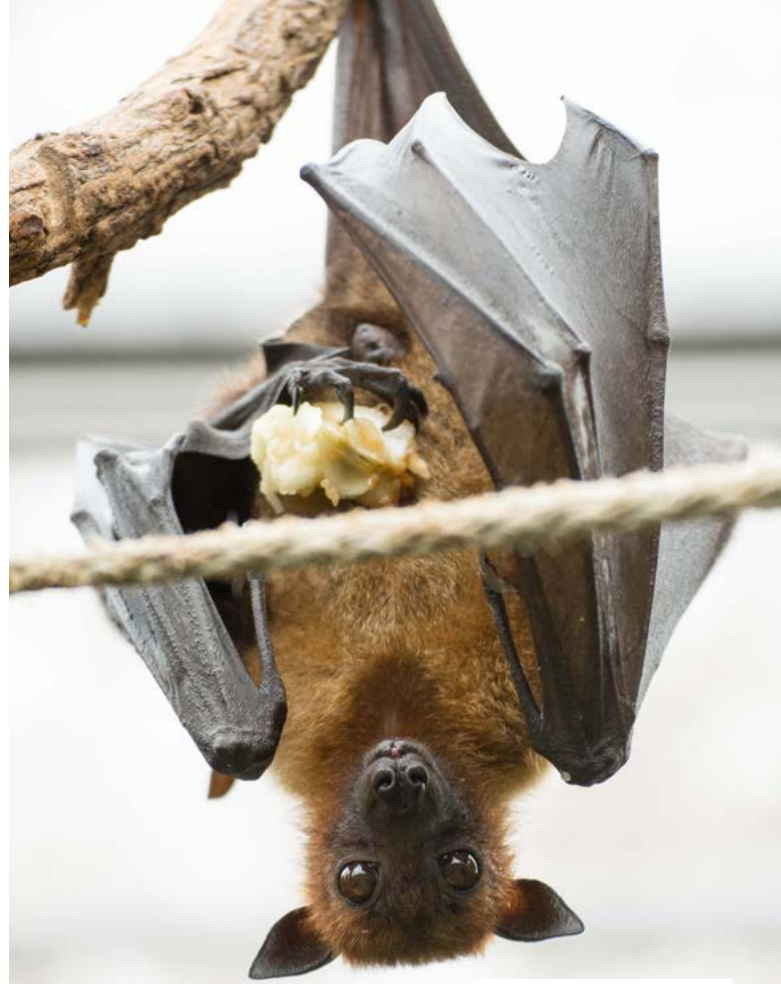

Foto: Johannes Giez (unsplash.com)

Mennesket fylder mere og mere i naturen, hvilket betyder at dyr som flagermus må søge opholdssteder tættere på mennesker. Det øger risikoen for at sygdomme kan vandre fra dyr til mennesker.

firedoblet siden 1940. Studiet opremser en række mulige tiltag, herunder skabelsen af barrierer til beskyttelse af oprindelige naturområder, som „udviklere“ ikke kan overskride. Hvis ikke der bliver truffet deciderede forholdsregler mod videre spredning, sætter studiet en frist på 27 år for blot at nedbringe stigningen i disse infektionssygdomme med 50 pct.

Vi er en del af naturen

Berger afslutter sin artikel med et citat af en førende økologisk forsker ved Columbia University, Shahid Naeem: „Vi opfatter os selv som værende resiliente og robuste. Det kræver noget i stil med denne coronakrise for at indse, at vi stadig er en biologisk enhed, som ikke er i stand til totalt at kontrollere verden omkring os. Vores sociale system er blevet så afskåret fra naturen, at vi ikke længere forstår, at vi er en del af den. Luft at indånde, vand at drikke, produktive marker, et stabilt miljø – det er jo alt sammen noget vi har som del af dette sindrige system, biosfæren. Nu lider vi under miljøkonsekvenser i form af klimaforandring, tab af fødevarer og virusudbrud, fordi vi har glemt at tilpasse vores bestræbelser med naturen.“

Ole Busck er medlem af redaktionen af *Nyt Fokus*.

Eksistentielle perspektiver på grøn omstilling i lyset af corona

Vores etiske kompas bliver helt afgørende for, om vi er i stand til at transformere erfaringer og indsigter fra coronakrisen til et bæredygtigt samfund. Er vi parate til med hjerne, hjerte og krop at indse altings forbundethed, og forstå, at med indsigt følger ansvar og handling?

Af Lone Belling

Foto: Morgan Von Gunten (unsplash.com)

Da statsministeren trykkede på den store pauseknop, kunne man næsten høre et kollektivt suk fra de mange, der fulgte det tv-transmitterede pressemøde den 11. marts 2020. Corona-pandemien var kommet til Danmark, og pludselig var meget af det, vi anså for givet og normalt, forandret. Det var som at blive sendt på afvænnelse fra alt det, vi vanemæssigt gør i hverdagen, og alt det, der er med til kollektivt og individuelt at skabe vores liv.

Den ufrivillige pause fra kendte rutiner var i første omgang en forstyrrelse. Vi havde jo ikke bedt om at blive sendt på afvænnelse. Men den skabte også mulighed for at gøre de ureflekterede hverdagsvaner synlige, inviterede os til at fortage bevidste valg og dermed ikke blot fortsætte, som vi plejer. En sådan konkret mulighed for adfærdsændring affejer vi ellers typisk med undskyldninger om, at det ikke sådant er muligt at ændre hverken samfundsstrukturer og menneskelig adfærd.

Men det ved vi nu. Det er muligt. Vi har prøvet på egen krop at leve med andre rammer for dagliglivet, vi har oplevet vores medborgere handle på nye måder, og vi har set en stat, der både kan stille krav og finde milliarder for at få os gennem krisen. Hurtige og markante ændringer er mulige, når borgere og systemer spiller sammen.

Om vi formår at udnytte dette vindue til mere radikale ændringer i vores produktions- og forbrugsmønstre afhænger af vores parathed til at handle på denne indsigt.

Efter foråret – og foreløbigt ind i sommeren – står vi tilbage med en kollektiv erfaring af at være blevet sendt på afvænnelse fra en tilværelse med for højt tempo og forbrug. Noget er set og sanset, og derfor er tiden inde til at spørge både os selv og hinanden, om vi hurtigst muligt ønsker at vende tilbage til tiden før krisen, eller om nogle af vores erfaringer, indsigter og adfærdsændringer skal danne afsæt for nye og bæredygtige liv.

Lytter du til fortællingen om, at højt forbrug er udtryk for samfundssind og fædrelandskærlighed, eller lytter du til andre, genopståede stemmer, der fortæller om kærlighed til planeten, om ansvar for det globale samfund og om mindre materielle forestillinger om det gode liv?

Forårets rigdomme

Undervejs i coronakrisen har der været afsavn og tab, usikkerhed og forvirring. En del af befolkningen er blevet fattigere – rent materielt. Personligt har jeg oplevet, at omsætningen praktisk talt er gået i nul.

Men jeg er også blevet rigere. Rigere på nærvær med de nærmeste, rigere på tid til at nyde foråret, til at følge med i gærdesmutterens redebyggeri og tid til at falde i staver over, at bregnerne er blevet synligt højere siden i går. Jeg kan ikke huske, hvornår jeg sidst har været på omgangshøjde med havens finurlige systemer og haft overskud til at skabe en passende balance mellem kulturplanter og naturens generøse frøspredning.

Og ligesom mange andre har jeg opdaget, at himlen dette forår er mere blå og nattens stjerner mere tindrende. Én klar effekt af den markant lavere luftforurening. En anden, som forskere har beregnet, er 80 færre dødsfald og over 60.000 færre sygedage i Danmark.

Vi har været et samfund på speed med fokus på vækst i produktion og forbrug. Større huse, flere biler, længere flyrejser, hyppigere udskiftninger af elektronik og samtalekøkkener. Vi har danset natten igennem på dette fix og ikke mærket konsekvenserne, hverken på egen eller på den kollektive krop i form af forurening, klimaforandringer, stigende ulighed og fravær i stedet for nærvær. Vi har danset lystigt videre, alt imens stadig flere rammes af stress og depression, og skabt massevis af forsømte forår.

Eksistens, erkendelse og etik

Vi ved fra forskningen, at det i gennemsnit tager 66 dage at aflære gamle og skabe nye vaner. Derfor kræver det stærk indre motivation eller ydre pres at danne blivende ændringer i adfærd, og mange har erfaring med *ikke* at lykkes med de gode intentioner, hvad enten det handler om egen sundhed

» At kunne er ikke det samme som at skulle. Derfor er den store udfordring at give slip, holde op og afstå.

eller mindre klimabelastende handlinger. Det gør det svært at ændre mad-, transport- og rejsevaner.

Men staten gav os 66 dages afvænnelse, og her på den anden side er der rig mulighed for at se og mærke det hele lidt klarere. Lige nu i overgangen fra nedlukning til genåbning, mens de sansede oplevelser af et langsommere liv stadig sidder i kroppen, hvor vi både er sårbare og åbne, lige nu er det muligt at skabe mere end blot en *transition*. Genåbningen kan blive en reel *transformation* af indre og ydre forhold mod en bæredygtig fremtid.

I en transformation er der både brug for *eksistentielle* erfaringer lejet i krop og liv, *erkendelser* baseret på viden og indsigt, samt *etik* forankret i en forståelse af altings forbundethed.

I årtier har der været solid viden om konsekvenserne af et samfundssystem, der bygger på ubegrænset vækst på en begrænset planet, men det har ikke ført til erkendelse af nødvendigheden af kollektiv omstilling og individuelle adfærdsændringer. Her har vi blandt andet været udfordret af både manglende eksistentielle erfaringer og kollektive forestillinger

Foto: Vika Aleksandrova (unsplash.com)

om, hvordan livet ville være i en mere bæredygtig fremtid. Men med Coronakrisens barske vilkår og ændringer i samfundet, har vi nu et muligt afsæt i faktisk levede erfaringer og spirende billeder af, at noget andet er muligt.

De konkrete ændringer

Vi er mange, der ikke har forsømt foråret, men (gen-)opdaget glæden, sanset samværet med naturen som en livgivende aktivitet, der oven i købet ikke belaster kloden som en tur i shoppingcenteret. Vi har erfaret, at mange jobfunktioner kan klares fra hjemmearbejdspladser uden at det går ud over produktiviteten – ja faktisk er den nogle steder steget.

Omstændighederne har ikke bare forårsaget et dyk i transporttid, motorvejskøer og udledning af drivhusgasser og partikler, men skabt rum for mere tid til fordybelse, ført os væk fra storrumskontorer, der alt for ofte skaber mere forstyrrelse, snarere end fokus og overblik. Samtidig er ledelse og deltagelse i videomøder blevet en mere udbredt kompetence hos mange ledere og medarbejdere, med en ofte mere skarp og præcis dagsorden til følge, dog med tab af fysisk samvær og mellem-menneskelig småsnak.

Vi ved også, at mange af de mindre børn trives med kortere skoledage i mindre grupper, mere udeundervisning og bevægelse. Der er færre konflikter og mere ro, hvilket er godt for alle børn, men ikke mindst for dem, der let bliver klemte i en hverdag med opskruet tempo, læringsmål, test og et snævert syn på læring og dannelse.

Og så er vi blevet mere lokale. Mens der under nedlukningen har været markant færre mennesker i centrum af byerne, har mennesker været ude og aktive i deres nabokvarterer og

parker, samtidig med at folk har støttet deres lokale butikker og erhvervsdrivende, selv om de har haft lukket.

Behovet for det lokale fællesskab er blevet mere nærværende. Det fortalte arkitekt Helle Søholt fra *Gehl* i DR2-programmet *Deadline* den 24. maj 2020. Desuden så hun en fremtid for sig, hvor sundhed og trivsel med større vægt tænkes ind i byplanlægning og arkitektur. Det vil betyde flere cykelstier, mere plads til gående og mulighed for at samles i mindre byrum lokalt.

Transformation kræver nyt natursyn

Med afsæt i vores personlige erfaringer kombineret med data om, hvordan nedlukningen har påvirket menneskers adfærd, er det vigtigt, at de eksistentielle erfaringer bliver til fælles erkendelser. Derfor skal vi gå i dialog og samskabelse med hinanden om, hvad det gode liv betyder.

Det er afgørende for realiseringen af potentialet til en større transformation, at vi bliver i stand til at oversætte vores individuelle glæde og sansning af naturen til en dybere, kollektiv forståelse af vores gensidige afhængighed og forbundethed med hinanden og naturgrundlaget. Og her er det for mig helt centralt, at vi slipper af med det dominerende antropocentriske syn, som har bragt os på katastrofekurs.

Vi har alt for længe levet under et neoliberalt paradigme, der forherliger grådighed, vækst og forbrug. Endda endnu dybere i os bor en forvrænget forståelse af, at naturen er noget udenfor os selv, noget fjendtligt, der skal overvindes og etableres som ressource for menneskene.

Coronakrisen, og lignende pandemier med afsæt i skovrydning og overdrevent dyrebrug, for ikke at tale om den langt mere alvorlige klima- og biodiversitetskrise, er påmindelser om, at den største trussel mod livet ikke er naturen selv. Det er i stedet de destruktive aspekter af det menneskelige sind, der over en længere historisk periode er blevet indlejret i økonomiske strukturer, som fremmer ureflekteret forbrug og ressourceudnyttelse.

For selv om noget er muligt teknologisk og økonomisk, så er vi etisk forpligtet på at undersøge, om det også er ansvarligt at gøre det, vi er i stand til. Det gælder på individniveau og samfundsmæssigt. *At kunne* er ikke det samme som *at skulle*. Derfor er den store udfordring at give slip, holde op og afstå.

Vores etiske kompas

Så hvad skal der til for, at vi faktisk lytter til de indre, etiske stemmer, som kommer til os fra eksistentielle erfaringer under coronakrisen? Erfaringer om, at mindre forbrug og langsommere tempo er både attraktivt og regenererende – for dyr og planter og os selv?

Her handler det om at styrke og træne vores etiske kompas, så vi kan stå fast og ikke endnu en gang lader os forføre af det hurtige forbrugsglimmer. Den naturvidenskabelige dannelse må i samspil med hjertets dannelse understøtte liv og læring. Derved bliver vi i stand til at løfte blikket fra det snævre antropocentriske dannelsesbegreb med mennesket i centrum som alle tings hersker. Vi *er* natur. Vi er del af naturen og det forfinede netværk af liv og interaktioner. Vi var aldrig udenfor eller over det. Og det er vores pligt at navigere efter denne

» *Måske er prisen en levestandard som i 1970, hvor mere var hjemmedyrket og lokalt, hvor der skulle spares op og prioriteres, hvis der skulle blive råd til en sjælden charterrejse, en ny fryser eller den første bil. Og ville det egentlig være så slemt endda?*

sandhedsbetingelse ved hjælp af vores etiske kompas; at finde vej til en bedre, bæredygtighed livsførelse – som individ, kollektiver og samfund.

Udvid sprækkerne

Hvilke muligheder for nye livsveje har vi? Lige nu handler det om at udvide de sprækker af opmærksomhed, der er opstået i vores hverdagsliv under coronakrisen. At skabe rum for helhedsorienterede dialoger med plads til både etik, viden og sanselige erfaringer.

Men lige så vigtigt er de handlinger, som konkret afledes af denne tid. Det handler om at tage bæredygtige beslutninger om eget og familiens forbrug, og vise en form for globalt samfundssind ved at bruge sine penge på elcykler og -biler – og ikke flyrejser, tøj, møbler og elektronik af dårlig kvalitet. Investere i holdbare og bæredygtige produkter. Giv dem et langt liv gennem reparation og genbrug. Og så skal vi holde op med eje så meget. Hellere låne, dele, leje og bytte, eller for den sags skyld sende produktet retur til producenterne, så de tager ansvar for at tænke cirkulær økonomi hele vejen, ikke mindst i design- og produktionsfasen.

Vi må hver især lytte, mærke og handle ud fra hvad vores eksistentielle erfaringer, erkendelser og etiske kompas siger os nu, hvor alting er blevet sat i bevægelse på grund af coronakrisen. Både når vi virker som borgere, der påvirker samfundsbeslutninger gennem aktive deltagelse i demokratiet, men også når vi i dagligdagen beslutter, hvad vi skal spise til aften, og hvor sommerferien går hen.

Personligt ville jeg foretrække et langsommere liv med en bedre balance mellem sprudlende aktivitet og regenererende pauser. Et liv med tid til at passe barnebarn, køkkenhave og et arbejdsliv med spændende projekter, foredrag og skrivning.

Måske er prisen en levestandard som i 1970, hvor mere var hjemmedyrket og lokalt, hvor der skulle spares op og prioriteres, hvis der skulle blive råd til en sjælden charterrejse, en ny fryser eller den første bil. Og ville det egentlig være så slemt endda? Årstallet 1970 er valgt, fordi det var det sidste år, vi

som danskere ikke brugte flere af klodens ressourcer end der kunne genskabes til næste generation. I modsætning til nu, 2020, hvor vi overforbruger og dermed lever på klods hos vores børn og børnebørn.

Selvfølger skal vi ikke *tilbage* til 1970. Men vi skal bruge den tænkepause, der er opstået i kraft af coronakrisen, til at komme *frem* til 2030 på en måde, så Jorden og dens indbyggere kan regenerere inden for planetens essentielle grænser. Det er balancen mellem alt liv, vi må sørge for at genskabe.

Lone Belling er konsulent, foredragsholder og forfatter til en række bøger, senest „Bæredygtighed – fra moralsk pegefinger til etisk kompas“ (Muusmann 2019) og „Bæredygtig Dannelse – skitser til en empatisk verden“ (Dafolo 2017).

Foto: Max Italiaander (Creative Commons License)

Grøn genstart i et økologisk økonomisk perspektiv

Genstarten efter COVID-19 nedlukningen skal være grøn. Men hvordan? Har vi pengene? Har vi ressourcerne? Bliver vi fattigere? Hvad vil det betyde for uligheden i samfundet? Økologisk økonomi danner her udgangspunktet for en diskussion af forskellige tilgange til grøn genstart.

Af Inge Røpke

S tort set alle er enige om, at genstarten efter COVID-19 nedlukningen skal være grøn, men der er mere delte meninger om, hvad det konkret betyder. Der skal „gang i hjulene“, men skal „maskinen“ op i samme gear som tidligere? Kan vi nøjes med at skifte nogle hjul hist og her, eller er der brug for en mere gennemgribende rekonstruktion? Med afsæt i økologisk økonomi vil jeg diskutere forskellige tilgange til en grøn genstart.

Økologisk økonomi og bæredygtig omstilling

For at gøre argumenterne forståelige er det nødvendigt at introducere nogle grundlæggende særtræk ved økologisk økonomi.

For det første ses energi som fundamentalt i økologisk økonomi. Det store antal mennesker i verden og den høje materielle levestandard i dele af verden kan kun forstås på baggrund af brugen af fossile brændsler, der tog fart med den industrielle revolution. Revolutionen bestod i udviklingen af teknologier, der kunne udnytte de fossile brændsler som energislaver og dermed skabe kraftig vækst i arbejdsproduktiviteten. Når drivhuseffekten nu bør få os til at begrænse brugen af fossile brændsler, er udfordringen enorm. Firs pct. af verdens energiforbrug er stadig fossilt og ti pct. er baseret på biomasse, som vi af hensyn til biodiversiteten også bør begrænse brugen af. Den resterende del er mest kernekraft, mens sol, vind og vandkraft endnu kun udgør en forsvindende del. Udbygningen af den vedvarende energi kræver i sig selv en masse energi, ligesom der er brug for en mængde råstoffer til bl.a. den tilhørende elektronik. Dem er der mangel på, og de udvindes ofte under problematiske forhold. Det er derfor afgørende at have fokus på at spare energi og andre ressourcer.

Teknologisk udvikling er vigtig for processen med afvikling af de fossile brændsler, men det andet særtræk ved økologisk

økonomi er den manglende tillid til teknologiske mirakler: Tabet af de fossile energislaver vil gøre verden materielt fattigere.

Den tankegang fører til det tredje særtræk, som består i det normative synspunkt, at de materielt rigeste bør give afkald på noget af deres rigdom for at forbedre de materielle vilkår for de dårligst stillede, globalt og nationalt.

De tre særtræk indebærer tilslutning til den illustration af bæredygtig omstilling, der er populariseret af Kate Raworth med doughnuten: På den ene side skal vi sigte mod at holde os inden for de planetære grænser, som videnskaben om jordsystemet foreslår, og på den anden side skal vi samtidig sigte mod at opfylde de basale behov hos alle mennesker. I en dansk sammenhæng betyder det, at vi både skal arbejde med at gøre vores produktion mere miljøvenlig, og at de bedre stillede af os samtidig skal begrænse vores materielle forbrug for at skabe plads til øgede forbrugsmuligheder for andre.

Omstillingen forudsætter, at vi anlægger et systemperspektiv,

hvor vi ikke kun ser på isolerede miljømæssige forbedringer, men også inddrager vurderinger af, om et givet forsyningssystem, der forsyner os med f.eks. energi, fødevarer

eller mobilitet, som helhed bliver mere bæredygtigt og spiller sammen med andre forsyningssystemer på en bæredygtig måde.

Forslag til grøn genstart

COVID-19 har bidraget til at reducere udledningerne af drivhusgasser, men en så trist og kaotisk proces har ikke meget med bæredygtig omstilling at gøre. Omvendt er der heller ikke meget ide i at genstarte økonomien på en måde, der genetablerer *business as usual*. Det gælder om så vidt muligt at benytte lejligheden til at styrke omstillinger i bæredygtig retning.

» Vi skal ikke rive kloden fra hinanden for at have noget at rive i.

For at starte med hvad man ikke skal gøre, så er traditionelle ekspansive forslag som skattelettelser og momsnedsettelse en dårlig ide, fordi de øger forbrugsmulighederne for alle, inklusive de bedst stillede. Det er også en dårlig ide at hente motorvejsprojekter og lignende op af skuffen, fordi de fastholder de systemer, som ikke er bæredygtige. Selvom der er økonomisk krise, skal der ikke sættes gang i noget bare for at få folk i arbejde: Vi skal ikke rive kloden fra hinanden for at have noget at rive i, som formanden for Det Økologiske Råd (nu: Rådet for Grøn Omstilling), Jørgen Nørgaard, sagde for mange år siden.

Men der er kommet rigtig mange gode forslag til grøn genstart fra Klimarådet, Concito, et udspil fra en større gruppe NGO'er (Grøn og retfærdig genstart), fagbevægelsen m.fl. På investeringsområdet drejer det sig f.eks. om vindmøller og solceller, ladeinfrastruktur til elbiler, varmepumper, elektrificering af jernbaner, energirenovering af bygninger, cykelstier, naturgenopretning, klimatilpasning og meget mere. I nogle tilfælde kan staten stimulere private investeringer, mens andre tilfælde kræver direkte offentlige investeringer fra stat eller kommuner. Også investeringer i forskning og udvikling indgår, f.eks. på områder som Power-to-X (især brug af vindkraft til fremstilling af brændsler), plantebaserede fødevarer og metoder til genanvendelse.

Forbrugsområdet spiller en mindre rolle i de fremsatte forslag, men det er dog med hos f.eks. Concito, der foreslår at støtte grønne forbrugsmønstre (oplevelser, restauranter, museer etc.), og NGO-gruppen, der bl.a. foreslår fremme af plantebaserede fødevarer, reparation samt ferier i Danmark, gerne med tog. Forbrug kan være grønt på flere forskellige

måder, men generelt er det vigtigt både for en effektiv økonomisk genstart og for en mere bæredygtig sammensætning af forbruget, at vi bruger relativt mere af de varer og især tjenester, der fremstilles arbejdsintensivt og bruger få naturressourcer. I privatforbruget er det netop kultur, reparation, massage, frisør, restaurantbesøg, rengøringshjælp osv. Uheldigvis er pandemien især gået ud over den type arbejdsintensive ydelser, fordi de ofte bringer os tæt på hinanden. Pandemien har dog også ramt energiintensive ydelser, f.eks. fra rejsebranchen og luftfarten, hvor vi hellere skal undgå at vende tilbage til *business as usual*.

Derimod er der gode grunde til at øge det offentlige forbrug af arbejdsintensive ydelser som omsorg for børn og ældre, sundhed (inkl. rengøring), uddannelse og kultur. Her kan velfærden øges med beskedne omkostninger for klima og miljø, så øget offentligt forbrug kan være et vigtigt element i bæredygtig omstilling også på længere sigt.

Har vi råd – i penge?

Den umiddelbare politisk-økonomiske reaktion på COVID-19 krisen har været at øge den statslige pengeskabelse: Penge er blevet sendt i omløb som en redningskrans til virksomheder og ansatte, så de kan klare sig igennem, selvom de ikke producerer noget.

Som følge af bl.a. EU-regler kan staten ikke bare trække pengene på sin konto i Nationalbanken, uden at der samtidig udstedes statsobligationer, som i første omgang sælges til den private sektor og evt. i anden omgang købes tilbage af Nationalbanken. På den måde oparbejder staten en stigende gæld.

» *Det fortsat dominerende neoklassiske synspunkt er, at krisehåndteringen først og fremmest drejer sig om genetablering af business as usual.*

Foto: Adam Smigielski (unsplash.com)

I en dansk sammenhæng er statsgælden stadig beskeden, og de fleste er enige om, at den ikke i sig selv er noget problem.

Mere uenighed opstår, når den umiddelbare redningskrans afløses af genstarten: Må den også øge statsgælden? Det fortsat *dominerende* synspunkt er, at krisehåndteringen først og fremmest drejer sig om genetablering af *business as usual* med fastholdelse af økonomiens struktur ved at holde efterspørgslen oppe med midlertidige foranstaltninger, der virker hurtigt. Eksempelvis er stimulering af forbruget, især hos de dårligst stillede med høj forbrugskvote, mere effektivt end offentlige investeringer, der ikke slår igennem så hurtigt. Derefter gælder det om at komme tilbage til såkaldt „holdbare finanser“, hvor statens underskud er meget begrænset.

En mere *keynesiansk* tilgang åbner for en mere langvarig vækst i statsgælden, der bedre kan kombineres med en grøn genstart. Når gælden er optaget i landets egen valuta, kan den altid rulle videre, og så længe den ikke fører til overophedning af økonomien, inflation og betalingsbalanceproblemer, er den ikke et problem. Men det er afgørende, hvordan pengene bruges. Hvis pengeudpumpningen fører til øget privat opsparing, stiger priserne på aktiver som aktier, guld og boliger. Det kan have problematiske fordelingsvirkninger, fordi ejere af aktiver bliver endnu rigere. Desuden kan den proces føre til bobler og økonomisk ustabilitet.

Pengene skal stimulere realøkonomien, og i en usikker periode vil det ofte kræve aktive offentlige investeringer og forbrug, sådan som mange af grøn genstart forslagene lægger op til. I stedet for genopretning af de kendte systemer kan de bidrage

til strukturelle forandringer af økonomien, der vil bringe os i en bedre og mere bæredygtig situation i fremtiden.

Har vi råd – i ressourcer?

En tredje position indtages af *økologisk økonomi*, hvor spørgsmålet „har vi råd?“ drejer sig om reale ressourcer frem for penge. Med reale ressourcer menes energi, råstoffer, jordareal, det resterende „budget“ for drivhusgasemissioner, arbejdskraft, maskiner o. lign. De reale ressourcer er typisk begrænsede af naturgivne forhold og underlagt fysiske og biologiske lovmæssigheder, mens penge derimod er baseret på menneskeskabte institutioner, der kan laves om.

» ... øget offentligt forbrug kan være et vigtigt element i bæredygtig omstilling også på længere sigt.

I den *keynesianske* tilgang er arbejdskraften den centrale ressourcemæssige begrænsning: Hvis der ikke er fuld beskæftigelse, så er det bare om at komme i gang. De begrænsede naturressourcer,

„budgettet“ for drivhusgasemissioner og anden forurening optræder her først og fremmest som grønne investeringsmuligheder, ikke som begrænsninger på hvad der kan sættes i gang. Der er heller ikke megen opmærksomhed på, at de økonomiske aktiviteter kan have omkostninger i andre lande. Det kan være en del af baggrunden for opfattelsen af 1960'erne som en guldalder med fuld beskæftigelse, hvor bagsiden i form af den fortsatte udnyttelse af billige ressourcer og arbejdskraft fra de tidligere kolonier fortrænges.

Endelig er den fossile energis centrale betydning for produktivitetsudviklingen ikke synlig i den *keynesianske* tilgang, hvilket fører til en undervurdering af de aktuelle udfordringer

Foto: Mostafa Meraji (unsplash.com)

Brugen af reale ressourcer til øget luksusforbrug skal begrænses for at skabe rum for bæredygtig omstilling. Her turister i Dubai.

størrelse. Det keynesianske fokus på at forklare, at stigende statsgæld sagtens kan forsvares som led i en grøn genstart, er fornuftigt, men utilstrækkeligt i et økologisk økonomisk perspektiv. Her er det samtidig afgørende, at brugen af reale ressourcer til øget luksusforbrug begrænses for at skabe rum for bæredygtig omstilling.

Omfordeling bliver nødvendig

Dermed bliver det afgørende at få omfordeling på dagsordenen som led i grøn genstart. Det er der kun meget lidt fokus på i de aktuelle forslag. Tværtimod er det et ofte hørt politisk mantra, at det ikke må blive dyrere at være dansker. Hvis det betyder en hvilken som helst dansker, er det et urimeligt forlangende i en miljømæssigt begrænset verden.

Omfordeling skal for det første inddrage købekraft hos de bedst stillede, f.eks. gennem institutionelle reformer som formueskat, arveskat, højere marginalsat og tiltag til begrænsning af kapitalgevinster, gerne i kombination med bekæmpelse af skattely og begrænsning af internationale kapitalbevægelser.

For det andet er det afgørende at få mere fokus på, at bæredygtig omstilling vil gå ud over nogen. Da det ikke er alle hjul, der skal genstartes, er der brug for at kompensere dem, det går ud over, og lette deres overgang til andre erhverv gennem uddannelse og et ordentligt socialt sikkerhedsnet. Det drejer sig dels om retfærdighed, dels om at undgå „gule veste“, dvs. folkelig modstand mod omstillingen. Også her kan der blive

brug for institutionelle reformer, der rækker ud over at lappe på det aktuelle sociale system.

Institutionelle forandringer

Institutionelle forandringer må på dagsordenen, hvis en grøn genstart skal føres videre i en mere gennemgribende bæredygtig omstilling. Hvis de aktuelle institutioner står i vejen for, at de reale ressourcer bliver anvendt på en bæredygtig måde, så er det institutionerne, der er noget i vejen med. Ud over de ovennævnte reformer kan det f.eks. dreje sig om at gennemføre forandringer, der kan mindske pensionskassers og andre investorers forventninger om afkast.

Institutioner kan fremkalde den forestilling, at der er mangel på penge til at gennemføre bæredygtig omstilling, men penge er bare tal på en computer. De er ikke noget værd i sig selv, og der kan ikke være mangel på dem. Men da

pengene samtidig er krav på reale ressourcer, som der er klar mangel på, er råderetten over pengene selvfølgelig central. Det er her, institutionerne kommer ind.

» Det er afgørende, at brugen af reale ressourcer til øget luksusforbrug begrænses for at skabe rum for bæredygtig omstilling.

Inge Røpke er internationalt anerkendt professor i økologisk økonomi ved Aalborg Universitet og har bl.a. været med til at udvikle en introduktion til økologisk økonomi på hjemmesiden ecomacundervisning.dk og til finans og miljø på hjemmesiden omfinans.dk.

Hvem skal betale for den grønne omstilling?

Regeringens målsætning om at reducere udslippet af drivhusgasser med 70 pct. i 2030 kræver store grønne investeringer. Der er plads i samfundsøkonomien, privatforbruget kan fortsat vokse og der er kloge muligheder for finansiering

Af Jesper Jespersen

Den danske regering har sat som et pejlemærke, at den danske udledning af drivhusgasser i 2030 skal være reduceret med 70 pct. i forhold til 1990.

For at nå dette mål skal udledningen af drivhusgasser reduceres i alle led af samfundsøkonomien: fremstilling af energi, produktion af varer og tjenesteydelser (byerhverv og landbrug) og forbrug (husholdningernes adfærd). Grøn omstilling omfatter derfor alle tre sektorer af samfundsøkonomien:

1. Den offentlige sektor står for planlægning og investering i den overordnede infrastruktur: produktion af elektricitet, energi til opvarmning og transport samt udbygning af jernbaner, vejnet, internet, container- og lufthavne mm.
2. Produktion i private virksomheder: energiforbrugende byerhverv og landbruget, som oprindeligt var energiproducerende og CO₂-absorberende, men i dag har et betydeligt udslip af drivhusgasser
3. Husholdninger: forbrugere af varme, el, transport og varer, herunder fødevarer

Den grønne omstilling kan kun ske gennem ændringer i adfærden inden for alle tre sektorer, som beskrevet i *Klimarådets rapport*.

Målsætningen om 70 pct. reduktion i 2030 betyder, at udledningen af drivhusgasser i løbet af de kommende ti år skal halveres i forhold til udledningen i dag. Hvis Danmark skulle gå enegang, ville udfordringen være noget nær uoverkommelig, idet konkurrencen fra de øvrige EU-lande og den globale økonomi ville skabe store udfordringer. Heldigvis har stort set alle betydningsfulde lande underskrevet Paris-aftalen – om end der efterfølgende er opstået usikkerhed om, hvorvidt den amerikanske præsident vil trække USA ud af aftalen, hvilket dog ikke vil hindre delstaterne i stadig at føle sig forpligtede til at blive CO₂-neutrale i 2050.

I Europa planlægger EU-Kommissionen et EU med netto nul-emission af drivhusgasser i 2050. Det betyder, at den danske

klimapolitik har det samme sigtepunkt som de øvrige EU-lande. Den danske regerings politik vil blot være på forkant med udviklingen i de øvrige lande. Det kan vise sig at være en fordel, som det f.eks. tidligere har været det for udviklingen af vindenergi; men kan også for nogle erhverv skabe øgede omkostninger i forhold til udenlandske konkurrenter. Disse forhold må løbende vurderes og inddrages i klimapolitikken, men de ændrer ikke på de overordnede samfundsøkonomiske problemstillinger.

Produktion er nødvendig – penge blot et stykke papir

Det er derimod et alvorligt problem, at der ikke er tilstrækkelig forståelse af forskellen på hhv. samfundsøkonomi, pengeøkonomi og privatøkonomi. Samfundsøkonomi (et lands nationaløkonomi) handler om, hvordan man benytter de begrænsede produktionsfaktorer, dvs. landbrugsjord/natur, arbejdskraft, kapitalapparat (bygninger, maskiner og infrastruktur) og varer/energi fra udlandet. Det er arbejdskraften og dens uddannelse i kombination med maskiner, bygninger og jord, der skaber den fysiske produktion.

Penge og finanskapital er derimod af natur blot en praktisk løsning på et koordineringsproblem, der gør det lettere at bytte varer og tjenester og at spare op. Når vi får udbetalt vores løn, så er det jo ikke pengene, som gør os mætte om aftenen og giver os tag over hovedet og klæder på kroppen. Det gør derimod de varer, som pengene kan byttes til. Hvis der ingen varer er i butikkerne, så er pengene værdiløse.

Samfundsøkonomien skal fokusere på hvad der produceres af samfundets arbejdskraft, landbrugsjord, maskiner, infrastruktur etc. Regeringens økonomiske politik udstikker de overordnede retningslinjer for omfanget, og delvis også karakteren, af produktion i den offentlige og den private sektor. Den økonomiske politik er afgørende for at sikre, at de produktionsfaktorer, der er til rådighed, bliver udnyttet fuldt ud.

Navnlig bør perioder med arbejdsløshed undgås. Hvis der er tilløb til, at arbejdsløsheden vil stige, som der er i disse år, så har

regeringen en forpligtelse til at sætte gang i den økonomiske aktivitet og derved bidrage til, at den ledige arbejdskraft og evt. maskiner og bygninger ikke står ubenyttet hen.

Coronakrisen giver større råderum for grøn omstilling

Man kunne tro, at coronakrisen ville vanskeliggøre realiseringen af den grønne omstilling, fordi den har kostet staten en frygtelig masse penge. Men lige netop her er det vigtigt at sondre mellem samfunds- og pengeøkonomi. Tværtimod, som en konsekvens af coronakrisen er der blevet frisat arbejdskraft og produktionsmidler, fordi husholdninger har reduceret deres forbrug og øget deres opsparing. Dette fald i produktionen kan staten delvist afhjælpe ved at speede den grønne omstilling op. Staten behøver nu ikke at afvente, at disse produktionsfaktorer bliver ledige eller trække dem væk fra anden produktion.

Beregninger fra Klimarådet har vist, at jo hurtigere den grønne omstilling kommer i gang, desto billigere bliver den samfundsøkonomisk, dels fordi der så spares mere på importen af kul, olie og gas, samtidig med at den ledige arbejdskraft kommer i meningsfuld beskæftigelse. På den måde aflastes både betalingsbalance, offentlige finanser og klima og miljø får det bedre – et slags „win-win-win“.

Samfundsøkonomien har plads til grøn omstilling

Er der arbejdskraft og produktionsudstyr nok til både at producere alle de varer og serviceydelser, som vi er vant til, og samtidig alle de nye projekter i den grønne omstilling, som f.eks. vindmøller, elbils-ladestander og udtag af lavbundslande og meget andet?

Det er det vigtige samfundsøkonomiske spørgsmål.

Hvor stort er det ekstra investeringsbehov, der skal til for at nå målsætningen om en 70 procents reduktion af drivhusgasser? Hvor mange produktionsfaktorer skal vi bruge for at sikre, at der gennemføres tilstrækkeligt mange investeringsprojekter som vindmøller, solceller, jordvarme, ladestander og udtag af lavbundslande m.m.? For at danne sig et samlet overblik over omfanget heraf, er det nødvendigt at prissætte de enkelte projekter i forhold til, hvor meget arbejdskraft og kapitaludstyr, man forventer at bruge i hvert af årene, mens investeringerne gennemføres.

Klimakommissionen (2010), De økonomiske Råd (2016) og senest Klimarådet (2018) er nået frem til, at investeringsniveauet

skal øges med 20-30 mia. kr. årligt, hvilket svarer til ca. 1-1½ pct. af bruttonationalproduktet (BNP). Hertil kommer, at både finansministeriet og De økonomiske Råd vurderer, at den under-

» Jo hurtigere den grønne omstilling kommer i gang, jo billigere bliver den samfundsøkonomisk

liggende vækst i BNP vil ligge på ca. 2 pct. hvert år, og dermed vil BNP i 2030 være ca. 400 mia. kr. større end i dag. Hvis dette scenarie bare tilnærmelsesvist afspejler stigning i den mulige produktion, så syner 20-30 mia. kr. ikke af meget. I så fald vil

den grønne omstilling blot reducere den beregnede vækst i BNP i perioden 2020-2030 fra 18 pct. til ca. 16 pct. Danskerne skal i så fald blot „spænde livremmen“ lidt langsommere ud, end der ellers ville have været mulighed for.

Man kan derfor med rimelighed spørge, hvorfor det beløb, der er afsat til den grønne omstilling, ikke er større, når der hersker en sådan produktionsoptimisme blandt regeringens toprådgivere? Tankevækkende.

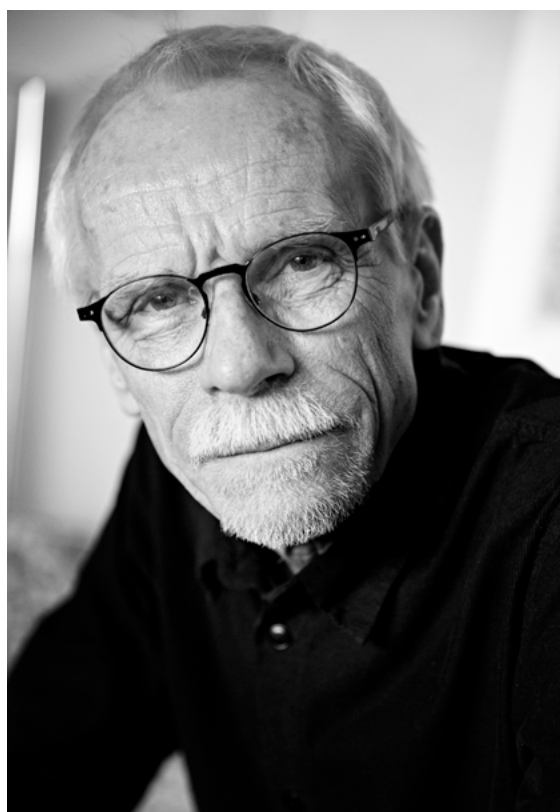
Hvor skal pengene komme fra?

Diskussionen af, hvem der skal betale for den grønne omstilling, er et luksusproblem, der består i at dæmpe væksten i det private forbrug en lille smule, ikke at skære det ned. Uden grøn omstilling ville det private forbrug (flæskesteg, ferierejser og elektronik) kunne vokse med ca. 20 pct. frem mod år 2030; med grøn omstilling bliver stigningen reduceret til 17-18 pct. i dette regnestykke.

Det private forbrug vokser lidt langsommere, når der skal produceres flere vindmøller, el-ladestander etc. Noget tilsvarende vil gøre sig gældende, hvis der bliver ansat mere personale i den offentlige sektor (daginstitutioner, hospitaler, skoler etc.).

Dette burde derfor være den helt centrale samfundsøkonomiske diskussion i et demokratisk styret land: Hvorledes vi ønsker, at samfundets reale ressourcer skal anvendes i lyset af den mulige økonomiske vækst, som den øgede produktivitet åbner mulighed for.

Pointen er her, at den offentlige produktion, som der ikke betales for direkte ved købet, må finansieres gennem skattebetaling. Hvis mængden af velfærdsgoder og den grønne omstilling skal skattefinansieres, så må satsen på indkomstskat

og/eller moms sættes op. Betyder det, at det private forbrug falder? Nej, ikke nødvendigvis, hvis skatten stiger mindre end væksten i BNP. Det betyder blot, at det private forbrug vokser langsommere end BNP. Det er en klassisk fordelingspolitisk udfordring. Hvert politisk parti kæmper for, at dets vælgersegment skal slippe så billigt som muligt.

Men lige netop når CO₂-reduktion er på den fordelingspolitiske dagsorden, så er det nærliggende at knytte en snæver sammenhæng mellem den øgede skattebetaling og udledningen af CO₂, som jo er problemet. Derfor argumenterer fagøkonomer med rette for, at finansieringen af den grønne omstilling delvis eller fuldt ud kan komme fra en CO₂-afgift, som samtidig vil ændre virksomhedernes og forbrugernes adfærd.

Ifølge Klimarådet er det dog ikke muligt at nå i mål med omstillingen af dansk økonomi udelukkende ved brug af CO₂-afgifter. Staten og kommunerne må gå mere direkte ind i gennemførelsen af de større „grønne“ investeringer, f.eks. elektrificering af jernbanerne og bygning af havvindmølleparker m.m.

Til finansiering af disse store projekter, der rækker langt ud i fremtiden, ville det være oplagt at benytte noget af statens opsparede kapital, der ligger i de private pensionskasser og livsforsikringsselskaber i form af udskudt skat. Der er i dag tale om et beløb på ikke mindre end 1.500 mia. kr. Det er statens penge, herom er der ingen diskussion; men ifølge den gældende lovgivning kommer de først til udbetaling om 20-30 år, når de personer, der har indbetalt beløbet, går på pension. Indtil det sker, er det pensionskasserne, der har dispositionsretten til dette enorme beløb (se også faktaboks).

Og ikke nok med det, så vokser denne „bundne“ kapital i form af udskudt skat de næste mange år. Hvert år indbetales der nemlig ca. 100 mia. kr. til disse overvejende arbejdsmarkedspensioner, og heraf udgør ca. 40 mia. kr. udskudt skat. Det er statens penge, men staten har afgivet dispositionsretten til pensionsselskabet. Denne konstruktion mindsker statens finansielle råderum ganske betydeligt og vanskeliggør finansieringen

af den grønne omstilling. Denne form for statslig tvangsopsparing er særdeles uhensigtsmæssig netop i en situation, hvor staten har ekstra brug for finansieringskilder til at fremtidssikre samfundsøkonomien. Det er nu, der er brug for disse skatte-kroner og ikke om 20-30 år, hvor klimaskaderne med større sandsynlighed vil være indtruffet.

De grønne investeringer kan i en vis forstand betragtes som en nødvendighed, som muligvis kan hindre, at der sker alt for omfattende klimaskader. Det er en udgift, der kan lignedes med en form for kollektiv forsikring: den skal undgå at skaden indtræffer og derved ikke belaste almindelige borgeres privatøkonomi.

Coronakrise og samfundsøkonomi hindrer ikke grøn omstilling

Danmark er således i den enestående gunstige situation, at der samfundsøkonomisk intet er til hinder for at gennemføre en målrettet grøn omstilling, der fuldt ud lever op til den målsætning, der er indeholdt i Paris-aftalen.

Det har den aktuelle coronakrise ikke ændret på. Snarere tværtimod. Staten vil have lettere ved at dirigere den nu ledige arbejdskraft og produktionskapacitet i hhv. bygge- og anlægssektoren og i eksportindustrien til anvendelse ved at realisere de mange grønne investeringer, der skal finde sted på dansk jord (og havbund).

Finansieringen af disse investeringer bør være bredspektret. En progressiv CO₂-afgift kombineret med øremærkede tilskud til klimainvesteringer vil bidrage målrettet til at ændre adfærd hos virksomheder og husholdninger.

Hertil kommer, at staten med fordel kan ophøre med at give fradragsret for indbetaling til arbejdsmarkedspensioner og livsforsikringer. For det er nu, der skal investeres i den bæredygtige fremtid. Det kan være for sent om 20-30 år, når den udskudte skat kommer til udbetaling.

Kære Dan Jørgensen. Det er vel sådan set bare at komme i gang!

Jesper Jespersen er professor (em.) ved Roskilde Universitet

Pensionsopsparing og skat

Størstedelen af den arbejdende befolkning vil ikke miste en skattefordel ved en ophævelse af fradragsretten i skatten for indbetalinger til pensionsordninger. De eneste skatteborgere, der har fordel af fradragsretten, er personer, som betaler topskat. De sparer 55 pct. i skat ved indbetaling, men skal kun af de første 500.000 kr. (topskattegrænsen) betale 37 pct. ved udbetaling. For denne gruppe af personer med i forvejen høje indkomster er der en åbenbar fordel ved den nuværende ordning – men kun for dem.

Videre læsning

Jesper Jespersen (1998), Miljøøkonomi, Djøfs Forlag.

Jesper Jespersen (2019), Vækstøkonomi på Vildspor,

Jensen & Dalgaard.

(De) Økonomiske Råd, Miljøøkonomisk Rapport, 2016.

Klimarådet, Ny rapport om vejen til 70-procentsmålet i 2030, 2020.

Foto: Ron Reiring (Creative Commons License)

Borgerløn, kriser og bæredygtig udvikling

Coronakrisen har skabt fornyet interesse for borgerløn. Men hvis ideen for alvor skal slå igennem, skal kampen for borgerløn kobles til opgøret med vækstsamfundet og skabelsen af en ny ligevægtsøkonomi.

Af Erik Christensen

Kriser betyder, at der opstår debat og muligheder for større samfundsmæssige ændringer. Umulige ideer bliver pludselig diskuteret som mulige, fordi nye aktører ofte kobler løsninger og problemer sammen på en ny måde. Der åbner sig et vindue for en bred samfundsmæssig debat af nye ideer.

Sådan er det gået med debatten om borgerløn flere gange.

Borgerløn og kriser

Borgerløn – også kaldet ubetinget basisindkomst – er en indkomst, der gives ubetinget til alle borgere i et land. Emnet har også tidligere været behandlet her i *Nyt Fokus* – se f.eks. *Nyt Fokus* nr. 8, som havde ubetinget basisindkomst som tema.

Internationalt dukkede ideen om basisindkomst op under 1930'ernes store økonomiske krise og efter 2. Verdenskrig. Herefter døde interessen igen, og den dukkede først op igen i begyndelsen af 1970'erne og i slutningen af 1980'erne. Sidst man atter begyndte at fatte interesse for denne idé, der ikke vil dø, var efter finanskrisen i 2008 og nu ved coronakrisen. Der synes at være en økonomisk-politisk krisecyklus, hvor mere radikale løsningsforslag bliver bragt på den politiske dagsorden i krisetider.

Politiske systemer indeholder altid en lang række problemer, der gør dem modne for mere radikale løsninger. Men disse løsninger fortrænges i den offentlige debat, fordi man hele tiden forsøger at finde løsninger, der lapper på problemerne, og fordi der ikke findes politiske aktører, der er stærke nok til at bringe mere radikale løsninger i spil.

Når der så indtræffer en større krise, kan de radikale løsninger vinde folkelig tilslutning og nye alliancer af aktører kan starte en samfundsmæssig debat og måske være heldige at gennemføre ideerne.

Hvis det ikke lykkes for ideerne at vinde tilstrækkelig tilslutning og sætte sig institutionelle spor, vil de ofte igen blive fortrængt fra den politiske dagsorden og blive glemt, til der næste gang opstår en ny form for krise.

I den danske politiske debat om borgerløn kan man spore en tilsvarende cyklus.

I 1992-94 kom borgerlønsspørgsmålet for alvor på den politiske dagsorden i Danmark. Arbejdsløsheden var høj, beskæftigelsessystemet var i krise, og flere politiske partier diskuterede seriøst borgerløn som en mulig løsning på beskæftigelseskrisen. Da man fra 1994 fik stigende vækst og arbejdsløsheden faldt drastisk, forstummede den danske debat om borgerløn.

I 2016-17 oplevede man så igen, at borgerløn kom på den politiske dagsorden. Den stigende internationale interesse for borgerløn fik det nye parti Alternativet til at promovere borgerlønsideen. Men da konjunkturerne blev bedre med faldende arbejdsløshed, forsvandt debatten igen fra den politiske dagsorden.

Coronakrisen og borgerlønsdebatten

I dag står man så i en situation, hvor coronakrisen baner vej for en ny borgerlønsdebat.

At tanken om borgerløn af mange ses som en del af en kriseløsning, viser en stor engelsk opinionsundersøgelse fra marts 2020. I undersøgelsen blev mere end 12.000 borgere mellem 16 og 69 år fra alle 27 EU-medlemslande plus England spurgt om deres holdning til en række forslag til kriseløsninger. Undersøgelsen viste, at 70 pct. af alle europæere går ind for en ubetinget basisindkomst; 33 pct. støtter ideen stærkt og 37 pct. støtter den delvis. Tyve procent er delvis modstandere, mens kun 10 pct. er stærke modstandere.

I de krisepakker, man under coronakrisen har indført i en lang række lande, er der elementer, der ligner en slags borgerløn (*emergency basic income*). Man har givet midlertidigt tilskud til alle borgere (en slags helikopter- penge), arbejdsløshedsunderstøttelse og socialhjælp uden de normale begrænsninger og betingelser. Det betyder, at man har etableret en midlertidig eksistenssikring uden lønarbejde; man har suspenderet de betingelser og sanktioner, der er knyttet til en række overførsler.

I nogle medier har man nærmest kunnet få det indtryk, at man i enkelte lande (USA og Spanien) har indført en borgerløn. Men det er vigtigt at understrege, at der til ordningerne begge steder er knyttet betingelser, der gør dem forskellige fra den rene borgerløn.

Selvom der internationalt kan spores en voksende interesse og debat om borgerløn, er det højst usikkert, hvorledes borgerlønsdebatten i Danmark vil udvikle sig.

Krisen har både på det personlige og det samfundsmæssige plan for mange haft nogle afslørende effekter. Den har blotlagt, at en stor gruppe lever uden økonomisk tryghed, fordi de ikke omfavnes af a-kasse- eller kontanthjælpssystemet.

Der er allerede kommet flere beretninger om, at nedlukningen har været en stor lettelse for mange klienter og sagsbehandlere i social- og arbejdsmarkedssystemet, som har været fritaget for et irrationelt bureaukrati. Samtidig er nogle a-kassedirektører under genåbningen gået i brechen for, at man nu må gå i gang med at reducere noget af det overflødige bureaukrati, som eksisterer i samarbejdet mellem jobcentre og a-kasser.

Da Danmark ser ud til at være kommet meget bedre ud af første del af coronakrisen end en række andre europæiske lande, er det ikke sandsynligt, vi umiddelbart står over for en større borgerlønsdebat.

Hvad man kan håbe på er, at problemerne med den manglende økonomiske tryghed for stadig større grupper samt bureaukratiseringen vil føre til en mere principiel debat om den danske flexicuritymodels svagheder. Og denne debat kan måske på lidt længere sigt tilføres et borgerlønsperspektiv.

Borgerløn kan reformere dansk flexicuritymodel

Det grundlæggende problem i den danske arbejdsmarkedsmodel er utrygheden hos stadigt flere. Nogle bliver arbejdsløse med en meget lille dagpengedækning, andre falder ud af dagpengesystemet, nogle kan ikke komme ind i a-kassesystemet på grund af midlertidige ansættelser, og 160.000 borgere modtager ingen form for offentlig understøttelse, selvom de hverken er i job eller under uddannelse.

Der er derfor behov for en gentænkning af kontanthjælpssystemet. Fremover bør alle få ret til et eksistensminimum (borgerløn) – og ikke et midlertidigt usikkert behovsbestemt system med gensidig forsørgelsespligt, sådan som det er i dag. Det vil skabe et sikkert gulv, som ingen kan falde ned under. Nu har man et sikkerhedsnet, hvor maskerne bliver stadig større, og hvor man meget let bliver viklet ind i nettet, så man

ikke kan komme ud. Med et sikkert gulv, vil man altid have noget at falde tilbage på.

Oven på dette nye kontanthjælpssystem (borgerlønsystem) vil der på den ene side være plads til en socialpolitik, som kunne tildele særlige ydelser til forskellige grupper, der har specielle behov og ikke vil kunne klare sig på lønarbejdsmarkedet. Uden et krav om at stå rådighed for arbejdsmarkedet, ville det leve op til manges ønske om en ny og selvstændig socialpolitik.

På den anden side kunne der indrettes et nyt a-kassesystem oven på borgerlønsystemet inden for nogle af staten definerede solidariske rammer, dergav en rimelig og mere sikker kompensation ved arbejdsløshed.

Samlet set ville der i det nye system være skabt en sammenhæng mellem et nyt borgerlønsystem og a-kassesystemet. Man ville have gjort op med lønarbejdstvangen, og der ville være skabt en bureaukratisk forenkling.

En sådan reform af den danske flexicuritymodel må ses i sammenhæng med behovet for at accelerere den grønne omstilling, som vi langsomt havde påbegyndt før Coronakrisen. Hvis den grønne omstilling, som kommer til at strække sig over en meget lang periode, skal lykkes, er en af de fundamentale forudsætninger, at den brede befolkning har et sikkert og trygt økonomisk

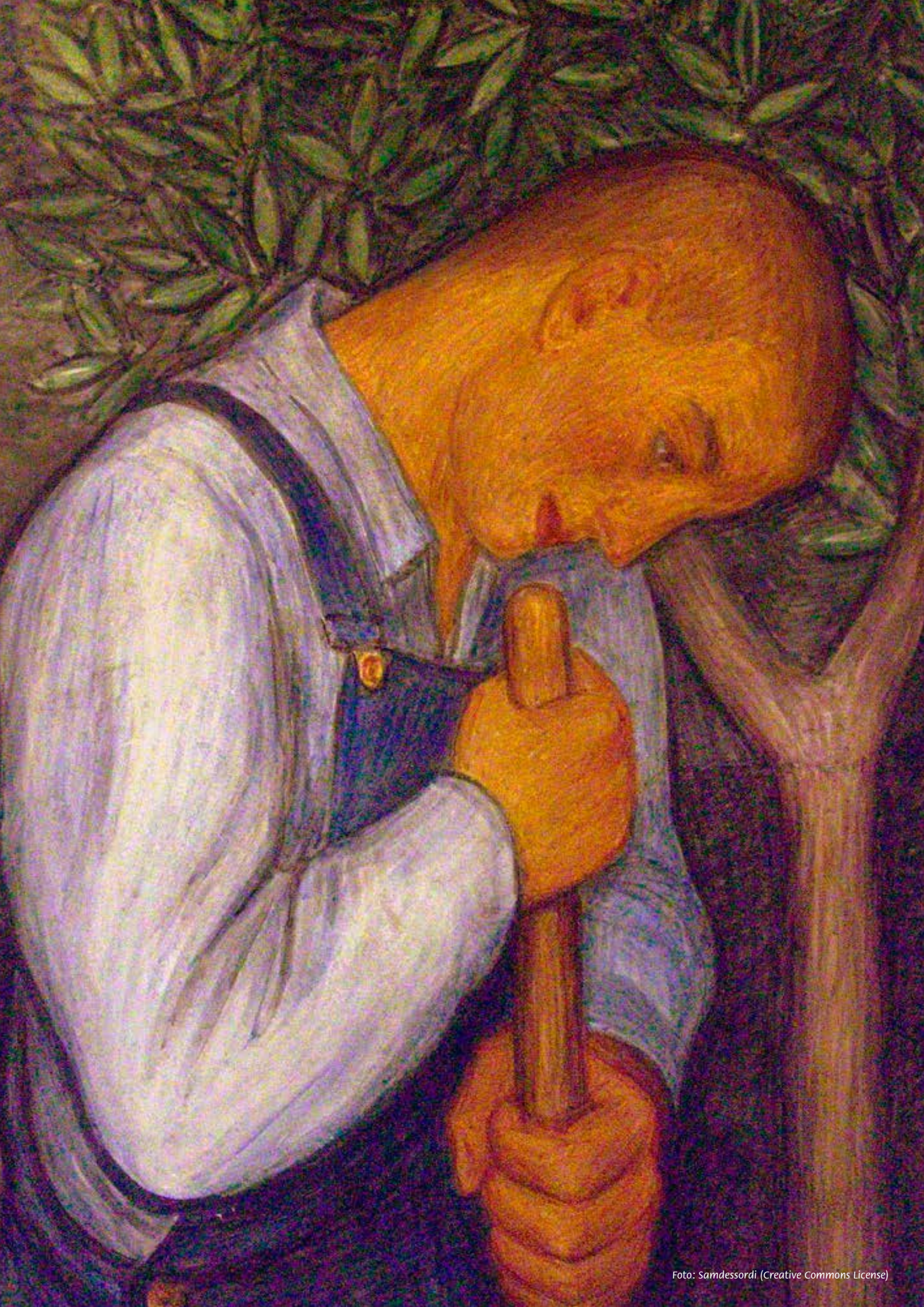
grundlag for at give sig i kast med denne omstilling. Det kunne et nyt borgerlønsэлемент i arbejdsmarkedspolitikken skabe.

Fortælling om borgerløn og bæredygtighed mangler

Den bæredygtighedsrevolution, som mange efterhånden accepterer som en nødvendighed, må indeholde en borgerlønsreform, hvis den skal lykkes. Den store opgave for borgerlønsstilhængerne i de kommende år er at udforme en fortælling om sammenhængen mellem bæredygtighed og borgerløn, der angiver det langsigtede mål for den grønne omstilling.

Den amerikanske økologiske økonom Herman E. Daly har skitseret elementerne i en dynamisk ligevægtsøkonomi, som angiver sammenhængen mellem bæredygtighed, politik og økonomi. Ifølge Daly er der i forestillingen om en bæredygtig udvikling indeholdt tre forskellige politiske mål: Økologisk bæredygtighed, social retfærdighed og økonomisk effektivitet, der er svar på de tre grundproblemer i en økonomi:

» Den store opgave for borgerlønsstilhængerne i de kommende år er at udforme en fortælling om sammenhængen mellem bæredygtighed og borgerløn, der angiver det langsigtede mål for den grønne omstilling.

» Det grundlæggende problem i den danske arbejdsmarkedsmodel er utrygheden hos stadig flere.

Økonomiens størrelse (omfang i forhold til naturen), fordelingsproblemet og allokeringproblemet.

Målsætningen om den økologiske bæredygtighed er et omfangsproblem og vedrører, hvor stort det økonomiske system kan være i forhold til det omgivende økologiske system. Målet om den sociale retfærdighed er et spørgsmål om, hvordan man laver en retfærdig fordeling mellem forskellige indkomstmodtagere og generationer.

Fastsættelsen af målene om bæredygtighed og den sociale retfærdighed kan ikke løses af markedet, men er politiske problemer. Her foreslår Daly en politisk fastlæggelse af institutioner til stabilisering af kapitalbeholdningen og befolkningstallet samt en minimumsindkomst (basisindkomst) og maksimumsgrænser for formuer.

Endelig er målet om effektivitet et allokeringproblem, hvilket er et spørgsmål om, hvordan man laver en effektiv allokering mellem produktionsfaktorerne. Det kan løses af markedet, der er en meget effektiv mekanisme til at fremskaffe den nødvendige information og det nødvendige initiativ.

Vækstdilemmaet

Målet med en ligevægtsøkonomi er vigtig at få fastlagt. På vejen derhen vil de politiske aktører blive placeret i mange vanskelige dilemmaer.

Helt aktuelt er vi, ifølge den engelske økologiske økonom Tim Jackson, med den nuværende dybe økonomiske krise placeret i et stort vækstdilemma: På den ene side er den traditionelle vækst helt uholdbar set i lyset af de klare miljøødelæggelser, den skaber og de målsætninger om CO₂-reduktion, vi står over for de næste ti år. På den anden side er en minusvækst eller modvækst, som nogle siger er nødvendig for at ændre udviklingsretningen, også på kort sigt uholdbar. Vi befinder os i en nedadgående krisespiral, hvor faldende efterspørgsel fører til stigende arbejdsløshed. Det taler for, at traditionel økonomisk vækst på kort sigt er nødvendig, hvis vi skal undgå massearbejdsløshed.

Med den umiddelbare arbejdsløshedskrise, vi står overfor, vil et oplagt redskab til at reducere arbejdsløsheden være en nedsættelse af arbejdstiden og en gradvis indfasning af en generel borgerløn. For at dreje væksten i en grøn retning er det helt centralt, at man ikke benytter den gamle metode til at bekæmpe arbejdsløshed, nemlig ukritisk bare at skabe lønarbejderjob. I drejningen af, og på lidt længere sigt reduktionen af, den økonomiske vækst er borgerløn et afgørende redskab,

fordi den afkobler forholdet mellem lønarbejde og indkomst, og dermed lønarbejde og forbrug. Den svækker dermed kapitalismens centrale vækstmekanisme, som fordrer konstant øget arbejdsproduktivitet.

Omstillingen vil uden tvivl betyde, at der skal arbejdes mere, men radikalt anderledes, samt mindre lønarbejde og mere uformelt reproduktivt arbejde. Det er netop disse ting en ubetinget basisindkomst vil være med til at fremme og belønne. Husarbejde, omsorgsarbejde samt lokalsamfundsarbejde vil med en borgerløn blive værdsat. Den vil slet ikke fortrænge lønarbejdet. Men den store forskel mellem dagens samfund og et efter-vækstsamfund (*post-growth society*), som Tim Jackson kalder det, er, at tvangen til lønarbejde er afskaffet. Man vil i dette samfund få friheden til at tage så meget lønarbejde, man har lyst til, uden samtidig at blive modregnet i ens basisindkomst – og også have friheden til i perioder helt at undlade at tage lønarbejde uden sanktioner.

Det er interessant, at den franske økonom Thomas Piketty i sin nye bog *Kapital og Ideologi* fremlægger en alternativ fortælling til den dominerende neoliberale legitimering af den ekstreme ulighed i verdenssamfundet, der blandt andet indeholder et forslag om borgerløn. Selvom Piketty kun perifert berører klimaproblemet, understreger han kraftigt i sin analyse, at man ikke kan løse klimaproblemet uden for alvor at tage fat på ulighedsproblemet. Han foreslår derfor en progressiv ejendomsbeskatning sammen med arveafgift til finansiering af en kapitalbevilling til hver 25-årig voksen på omkring 60 pct. af gennemsnitsformuen pr. voksen og en progressiv indkomstskat til finansiering af andre offentlige udgifter med en borgerløn.

Bæredygtighed kræver borgerløn

Den fornyede interesse for borgerløn i kølvandet på coronakrisen vil forhåbentlig føre til, at flere bliver opmærksomme på den danske flexicuritymodels svagheder og til en debat om en fornyelse af modellen med et borgerlønsэлемент.

Hvis borgerløn skal bevare en plads i den brede politiske debat og ikke blive fortrængt og glemt, som det er sket tidligere, er det helt centralt, at tilhængerne af borgerløn i de kommende år får koblet debatten sammen med den grønne omstilling og skabelsen af en bæredygtig udvikling. Her vil det være naturligt at forbinde borgerløn med opgøret med vækstsamfundet og skabelsen af en ny ligevægtsøkonomi. Derfor bør den nye politiske fortælling blive, at skabelsen af en bæredygtig udvikling kræver en borgerløn.

Erik Christensen er tidligere lektor i samfundsfag på Aalborg Universitet og medlem af Borgerlønsbevægelsen, BIEN Danmark. Han har skrevet bogen „På vej til borgerløn: Aktuell idédebat“, udgivet i 2017 på forlaget Hovedland.

Danmarks Naturfredningsforening: Naturlig grøn genstart

Organisationer og eksperter foreslår en grøn genstart af økonomien med fokus på energi og klima. Det bakker Danmarks Naturfredningsforening naturligvis op om, men Danmark står også over for en omfattende biodiversitetskrise. En grøn genstart skal derfor også have fokus på natur og miljø.

Af Mette Hoffgaard Ranfelt

I følge en måling, som Kantar Gallup har foretaget for Danmarks Naturfredningsforening, fra foråret 2020, vil hele 71 pct. af danskerne prioritere investeringer i naturen, når økonomien skal genstartes.

Befolkningens øgede bevidsthed om naturen og den biodiversitetskrise, som vi står midt i, har heldigvis også forplantet sig til Folketinget. Derfor har regeringen og dens støttepartier bebudet en stor biodiversitetspakke, der skal vende den negative udvikling i Danmark. Det vil være helt oplagt allerede nu at tage hul på nogle af de indsatser, som vi ved under alle omstændigheder bliver nødvendige i de kommende år, og som samtidig kan bidrage til at genstarte den danske økonomi.

Danmark er blandt de lande i Europa, der bruger allerfærrest midler på naturpleje og naturgenopretning. Det gælder både vores beskyttede naturområder, vores vandmiljø og de store forureninger, der påvirker den danske natur. En af de centrale

opgaver for Folketinget de kommende år er derfor at sikre en langt mere målrettet indsats på disse områder.

Danmarks Naturfredningsforening foreslår derfor, at der afsættes 1 mia. kr. årligt over tre år til fem natur- og miljøtiltag, som hurtigt kan bidrage til grøn jobskabelse og en naturlig genstart af Danmark. De fem forslag ses i figuren til denne artikel, og du kan læse om dem alle i *DNs udspil Naturlig Grøn Genstart*.

Naturpulje til naturgenopretning og nationalparker

Et af de fem forslag er oprettelsen af en Naturpulje på 400 mio. kr. over tre år til naturgenopretning og nationalparker.

Den danske natur og de danske vandmiljøer er markant nødlidende, ikke mindst fordi mange kommuner og lodsejere ikke har haft de nødvendige ressourcer til at løfte opgaven med

at udvikle og vedligeholde naturområder. Det gælder både Natura 2000-områder, §3-områder og fredede naturområder. Selv i vores beskyttede naturområder er naturkvaliteten i dag alt for lav. Det vil kræve en midlertidig, men stor, indsats at genoprette og pleje de nødlidende naturområder.

Flere af Folketingets partier har slået til lyd for etableringen af nye, store naturnationalparker, hvor naturen kan trives på sine egne præmisser. Den proces bør også igangsættes nu.

Danmarks Naturfredningsforening foreslår derfor, at der oprettes en Naturpulje, som kan bruges til større naturgenopretningsprojekter, herunder restaurering og genoprettelse af naturområder, genslyngning af åer i ådale, genopretning af stenrev, klimatilpasning i det åbne land og naturpleje i form af etablering af vild natur i større sammenhængende områder.

Herudover vil puljen kunne bruges til etablering af store, vilde naturområder i form af naturnationalparker. Det indebærer for eksempel hegning af større områder, genskabelse af naturlig hydrologi, udsætning af store planteædere og grøftelukninger. Naturnationalparkerne kan etableres på statslige arealer og er et projekt, der hurtigt kan igangsættes.

» Danmarks Naturfredningsforening foreslår derfor, at der afsættes 1 mia. kr. årligt over tre år til fem natur- og miljøtiltag, som hurtigt kan bidrage til grøn jobskabelse og en naturlig genstart af Danmark.

Naturpleje og naturgenopretning er arbejdskraftintensive opgaver. En stor indsats i en kortere periode kan gøre en meget stor forskel for naturkvaliteten i Danmark og for mange af de truede natur- og dyrearter.

Både naturpleje og naturgenopretning styrker naturen og gavner den pressede biodiversitet, ligesom det er en gevinst for friluftslivet og rekreative muligheder, lokalområdets udviklingsmuligheder samt fremmer bosætning, erhvervsudvikling og turisme. Naturgenopretning vil også gavne klimaet, blandt andet via CO₂ tilbagehold og vandmagasinering.

Danmarks hidtil største naturgenopretningsprojekt var genslyngningen af Skjern Å. Her blev skabt arbejdspladser til blandt andre ingeniørfirmaer til planlægning og projektering, landinspektører stod for jordfordelingen og entreprenører og håndværkere blev beskæftiget til de konkrete anlægsopgaver. Selvom projektet kostede 335 mio. kr., har en miljøøkonomisk beregning vist et samfundsmæssigt overskud af projektet på over 200 mio. kr.

Dit lokale naturprojekt kan blive til virkelighed

Et projekt som Skjern Å er naturligvis omfangsrigt og kræver omfattende planlægning, men der ligger rigtig mange mindre projekter og venter ude i kommunerne, som hurtigt vil kunne tages op af skuffen og sættes i gang. Danmarks Naturfredningsforening har derfor sat sig for, under inddragelse af foreningens

lokalafdelinger, medlemmer og befolkningen, at udarbejde et inspirationskatalog over naturpleje- og naturgenopretningsprojekter i kommunerne. Det vil sige projekter, som halter efter, og som hurtigt kan sættes i gang og være med til at skabe en naturlig, grøn genstart af Danmark.

Indsamlingen af lokale naturprojekter forløb i maj måned, og der kom knap 300 projektforslag ind. I skrivende stund er et hold af eksperter ved at kigge på projekterne, og udvælger nogle af de bedste til et inspirationskatalog, som udkommer medio juni.

Mette Hoffgaard Ranfelt er miljøpolitisk chefrådgiver hos Danmarks Naturfredningsforening.

NATURPULJE

Opret en Naturpulje til naturpleje og -genopretningsprojekter og til etablering af Naturnationalparker

SKOVLANDSKABER

Sæt fart i etablering af nye skovlandskaber

SPILDEVANDSPLANER

Fremryk kommunernes spildevandsplaner

OPRENS JORDFORURENINGER

Fremskynd oprensning af de ti største jordforureninger i Danmark

GRØN BIORAFFINERING

Opret en udviklingspulje til græsprotein

Grønt kursskifte i transportpolitikken efterlyses

Transportsektoren har længe været et smertensbarn for den grønne omstilling, ikke alene i forhold til klimaet, men tillige på en stribe andre miljøparametre. Der er brug for en grundlæggende ny tilgang til transportpolitikken. Og det er ikke gjort med blot at satse på elbiler.

*Af John Holtten-Andersen, Kjeld A. Larsen, Louise Faber,
Ib Salomon, Anne Grethe Olsen, Morten Telling og Andra Pachai*

Da Benny Engelbrecht blev transportminister, erklærede han sig som minister for den grønne omstilling. Det var en passende udmelding, for der er behov for helt ny tilgang til transportpolitikken af flere grunde.

Ikke mindst er der mange andre miljøproblemer knyttet til transport end den direkte CO₂-udledning fra køretøjerne, der i dag udgør ca. 30 pct. af de samlede udledninger. Den stigende transport med især biler har ført til en enorm vækst

i den bilunderstøttende infrastruktur – motorveje, broer, tilkørselsramper, osv. – som fylder voldsomt i landskabet og er til stor gene for mange. Der er i dag øget opmærksomhed omkring trafikens støjgener, der primært skyldes dækstøj og derfor ikke reduceres ved overgang til elbiler. Årligt dør op imod 500 danskere for tidligt som følge af trafikstøj og omkring 1,5 mio. boliger udsættes for støjniveauer over WHO's anbefalede grænseværdi på 53 dB. Også naturen lider under trafikens støjgener, ligesom infrastrukturen skaber barrierer i landskabet, der adskiller naturens bestande og bringer dem under en levedygtig størrelse.

Hertil kan så tilføjes problemerne med luftforurening, udvaskning til vandmiljøet af asfalt og afslidt gummi og sidst – men ikke mindst – de mange drab og kvæstelser af mennesker og dyr, som biltrafikken forårsager. Lægger vi det hele sammen er vores nuværende transportsystem en dræber i så massivt et omfang, at det ikke ville blive accepteret inden for noget andet område af samfundet. Det endelige dødstal fra Covid-19 når formentlig ikke op på det niveau, vi hvert eneste år ser for trafikens vedkommende.

Elbiler er ikke løsningen alene

Det handler altså om meget mere end bilernes CO₂-udledning, og selv hvis vi alene fokuserer på CO₂, så handler det om meget mere end bilernes udstødning. Den enorme infrastruktur, som skal befordre de mange biler, er meget energitung – det er fremstilling af biler i øvrigt også, elbiler eller ej.

Hertil kommer så den elektricitet, der skal drive elbilerne. Heller ikke den er en ubegrænset ressource, tværtimod vil der være mange aktiviteter i samfundet, som fremover skal kappes om den begrænsede mængde vedvarende energi, der vil være til rådighed, når de fossile brændsler helt afvikles. Det faktum skærpes af, at de biobrændsler, der i dag udgør ca. to-tredjedel af vores såkaldt „vedvarende“ energi absolut ikke er nogen bæredygtig løsning. Det betyder, at vi i et land som Danmark fremover i store træk må klare os med sol- og vindenergi, som dermed bliver en begrænset ressource, der må prioriteres med den største omhu. At vedligeholde et bilbaseret transportsystem, hvor der i gennemsnit sidder ca. 1,1 person i hver bil, der i gennemsnit kører omkring 35 km om dagen, er ikke udtryk for omhu, men tværtimod et uacceptabelt fråseri.

Alt i alt er der altså mange tvingende grunde til, at vi må tænke transportpolitikken om fra grunden af.

Mindre og mere miljøvenlig transport

Først og fremmest må vi holde op med at tænke transport som noget, vi bare kan hive ned fra hylderne efter forgodtbefindende, hvorefter vi så indretter hele det øvrige samfund efter denne præmis.

For det er jo sådan, vi har gjort de sidste mange, mange år. Vi har centraliseret stadigt flere nødvendige samfundsfunktioner, så folk har fået stadigt større afstande mellem deres daglige gøremål. Derfor er bilen i dag næsten blevet en nødvendighed for mange mennesker.

Den udvikling må vendes, ja, afstande og transport må fremover medtænkes i såvel den overordnede planlægning som i

alle konkrete private og offentlige beslutninger vedrørende lokalisering. Dette må kombineres med en markant stigning i prisen for at køre bil, så folk tvinges til at tænke sig ekstra godt om, når de begiver sig ud på vejene. I øvrigt har coronakrisen jo vist, at ganske meget transport med fordel kan erstattes af kommunikation på distance.

Det transportbehov, der bliver tilbage, må tilgodeses gennem mere miljøvenlige og mindre ressourcekrævende transportformer, og her er det kollektive transportsystem et godt alternativ til bilen, især på de lidt længere strækninger. Derfor må det udbygges og forbedres efter mange års sultekur. På de kortere distancer er cyklen den mest nænsomme transportform, hvorfor der bør anlægges langt flere prioriterede cykelstier end i dag. I øvrigt vil en udbygning af mulighederne for at medbringe cykler i den kollektive transport gøre kombi-transport til et attraktivt alternativ til bilen.

Endelig er der så elbilen, som især på de skæve transportere ikke mindst i landområderne kan yde et vigtigt bidrag. Derfor må elbiler fremmes – ikke som den eneste løsning, men som et vigtigt element. Det må i øvrigt kombineres med udviklingen af mere intelligente transportløsninger end hver-mand-sin-bil. Samkørsel og delebilsordninger bør kunne tilbydes i langt større omfang end i dag – og her spiller prisen også en rolle. For når det bliver væsentligt dyrere at transportere sig i egen bil, vil en bedre ressourceudnyttelse automatisk blive mere attraktiv.

Omlægning af investeringer

En reduktion af biltransporten er i øvrigt den eneste holdbare løsning på de absurde trængselsproblemer, der findes overalt i og omkring de større byer. Nyere forskning viser, at det ikke længere er muligt bygge sig ud af trængselsproblemerne, hvilket er endnu et argument for at tænke fundamentalt nyt i transportpolitikken.

I stedet for fortsat at kaste hundredvis af milliarder kroner efter nye ødelæggende motorvejsanlæg til lands såvel som til vands, opfordrer vi til at der udformes en investeringsplan for en reel grøn omstilling af transporten. Den kan spille på mange tangenter: udbygning af den kollektive trafik, bedre forhold for cyklister, omstilling til elbiler, udvikling af nye intelligente transportløsninger, øget brug af distancearbejde, decentralisering af vigtige samfundsfunktioner osv. Alt det kræver store investeringer, som der ganske givet ikke bliver råd til, hvis først pengene er kastet efter forældede bro- og motorvejsprojekter.

Derfor kære Benny Engelbrecht: Hvis du sætter dig i spidsen for en sådan reel grøn omstilling af transportsektoren, vil du for alvor leve op til din tiltrædelseserklæring. Vi ved, at stærke kræfter presser på for at fortsætte i fortidens forslidte spor, men vi håber inderligt, du har modet til at vælge en mere fremtidssikret vej. Og den er grøn

John Holten-Andersen er aktiv i NOAH, Kjeld A. Larsen i Rådet for Bæredygtig Trafik, Louise Faber i Borgerbevægelsen, Ib Salomon i DN-Odder, Anne Grethe Olsen i Stop motorvej over Samsø, Morten Telling i Kattegatforbindelse Nej tak og Andra Pachai i Hærvejsmotorvej Nej tak.

Fælles europæisk genopretning er nødvendig

I EU er en plan for at genoprette europæisk økonomi under coronakrisen på vej til at blive vedtaget. Den kritiseres dog for at være utilstrækkelig og ikke grøn nok. Nyt Fokus har spurgt Kira Marie Peter-Hansen, medlem af Europa-Parlamentet for SF og med i parlamentets grønne gruppe, om hendes syn på planen.

Af Toke Haunstrup

På grund af den verserende coronakrise lægger EU op til, at der skabes en genopretningsfond på 5.600 milliarder kr. oven i de 4.000 milliarder kr., der allerede er aftalt som nødlån mv. Hensigten er at støtte de arbejdstagere, virksomheder og EU-medlemslande, der er under pres. Har EU-landene hermed udvist nok indbyrdes solidaritet eller skal der mere til?

„Til dels. Jeg synes, det er vigtigt, at vi laver en fælles, europæisk genopretning, fordi vi er afhængige af hinanden. For mig at se er det også det solidariske at gøre, især når nogle af landene ikke selv kan finansiere genopretningen. Vi kan ikke bare se til, mens Sydeuropas ungdom igen kastes under bussen i arbejdsløshed, og millioner af mennesker mister deres levestandard.“

„Til gengæld er aftalen ikke synderlig solidarisk med fremtiden. Hvert land har valgt at fokusere alene på beløbet, og det har betydet, at planeten og fremtidsorienterede investeringer er blevet nedprioriteret. Det kunne have været meget værre, men aftalen er endnu et eksempel på, at man blot slukker brande i stedet for at sikre en ordentlig genopretning.“

Gør-ikke-skade-princippet er en sejr for miljøet

Planen skal ses i sammenhæng med det kommende syvårsbudget, hvor EU-kommissionen har foreslået, at 25 pct. bliver brugt til klimarigtige investeringer. I budgettet indføres der også et „gør-ikke-skade-princip“, hvis hensigt er at forhindre ikke-bæredygtige investeringer, der gør skade på miljø og klima. Set i et grønt perspektiv, er disse foranstaltninger da gode nok?

„SF og de Grønne har kæmpet hårdt for et meget grønnere EU-budget, og aftalen endte faktisk med at hæve procentsatsen fra 25 til 30. Det er et skridt fremad, og et tydeligt resultat af det pres, vi har skabt sammen med forskere og civilsamfundet.“

Stod det til os alene, skulle halvdelen af EU's budget gå til klimatiltag og 10 pct. til biodiversitet.“

„Samtidig er det selvfølgelig afgørende, at vi ikke maler grønt med den ene hånd og sort eller brunt med den anden. Derfor kæmpede vi i SF bl.a. for, at et do-no-harm“-princip blev en del af det danske forhandlingsmandat, og samtidig kæmpede vores kolleger i de andre lande for det samme. Det lagde et pres på regeringerne, og det er godt at se, at det også er kommet med i aftalen.“

„Vi kommer til at henvise til den beslutning hver gang, nogen ønsker at bruge EU-midler på ting, der skader klimaet – og det bliver et vigtigt referencepunkt i klimakampen i Bruxelles. Bruger vi det ordentligt, kan det virkelig rykke noget. Når det er sagt, så havde vi i SF og den grønne gruppe i Europa-Parlamentet ønsket en endnu tydeligere markering – nemlig en beslutning om, at ingen EU-midler må støtte nogen form for fossil energi.“

EU's klimalovgivning bør strammes op

Hvad er din vurdering af EU's grønne pagt? Rækker den til, at EU bliver klimaneutral i 2050, og hvis ikke, hvilke yderligere tiltag, skal der til? Er klimaneutralitet i 2050 i det hele taget tilstrækkeligt til at leve op til Parisaftalens målsætninger?

„For at leve op til Parisaftalen skal Europa være klimaneutralt senest i 2040. Den grønne pagt er i sig selv ikke nok til at opnå klimaneutralitet. Det hele afhænger af, hvad vi putter ind i den. De store klimaspørgsmål i Bruxelles lige nu er bl.a. den europæiske klimalov, oprettelsen af en klimatold og den cirkulære økonomi. Det afgørende i klimaloven bliver, at vi fastsætter bindende delmål for landene, fremfor blot at tale om klimaneutralitet i 2040. Vi skal også have et bindende 2030-mål på 65 pct. reduktion i EU. Ellers når vi ikke i mål.“

» *Jeg synes, det er vigtigt, at vi laver en fælles, europæisk genopretning, fordi vi er afhængige af hinanden.*

„Og så bliver det fuldstændig afgørende, at vi får omlagt landbrugsstøtten. I fremtiden skal Europas landbrugsproduktion understøtte – ikke ødelægge – klimaet og naturen. På den store klinge kan man sige, at Europa skal finde en anden vej frem. Vi skal væk fra blind, markedsbaseret materiel vækst, hvor vi kun måler fremskridt i BNP. I stedet skal vi gribe udviklingen mere holistisk an og indtænke sociale, økologiske og økonomiske aspekter. Det betyder også, at vi skal finde ud af hvilke sektorer, der skal vokse i den grønne omstilling. Det kunne f.eks. være solenergi og plantebaseret mad. Og hvilke der faktisk bør blive mindre, som f.eks. bilindustrien.“

Konferencen om Europas Fremtid

Konferencen om Europas Fremtid, der baserer sig på borgerting bestående borgere fra alle EU-medlemslande, og hvis sigte er at gøre EU mere demokratisk, er planlagt til at begynde i september i år. Processen vil vare to år og mange forventer, at konferencen munder ud i, at der fremsættes forslag om forfatningsændringer i EU. Hvilke forventninger har du til konferencen, og hvilke emner ser du gerne, bliver debatteret?

„Jeg har ikke arbejdet i dybden med konferencen, men mine forventninger er, at vi kan starte en diskussion om, hvor vi vil hen med Europa og hvilke europæiske værdier, vi vil stå vagt om. Der er en masse ting, jeg gerne vil have, vi diskuterer. For eksempel hvordan vi sikrer planeten rettigheder, hvilken økonomisk politik, vi gerne vil have i Europa, hvordan vi sikrer

vores værdier i en mere globaliseret og polariseret verden og hvad EU's rolle i verden skal være.“

„Jeg håber også, at konferencen kan få flere med i snakken om, hvad EU skal være, så det ikke er forbeholdt politikere og store lobbyorganisationer.“

Traktatændringer kan være nødvendige

I tilfælde af, at der sættes en forfatningsændringsprocedure i gang, bør indførelsen af en traktat, der promoverer vedvarende energi, energieffektivitet og energibesparelse være en del af denne procedure?

„Jeg har ikke hørt forslaget før, men det lyder fornuftigt. Generelt synes jeg, vi skal grundlovs- og traktatsikre planeten nogle rettigheder.“

Man kan argumentere for, at EU har brug for en ny vision på energiområdet, der kan udgøre nutidens svar på Den Europæiske Kul- og Ståluunion. Bør i givet fald revision eller afskaffelse af Euratom-traktaten også være en del af proceduren? Argumentet herfor er, at Euratom i mere end et halvt århundrede har givet atomkraften særrettigheder i forhold til de vedvarende energikilder og forvredet konkurrencen på EU's elektricitetsmarkeder.

„Ja, det bør det. Vi skal fjerne særrettighederne for atomkraft og i stedet satse på energikilder, vi ved er vedvarende og samtidig passer på naturen.“

Toke Haunstrup er redaktør af Nyt Fokus.

Et kritisk blik på nye GMO'er

NOAH er modstander af GMO i åbne systemer. Også nye metoder til genmodificering indebærer risici og bør ikke benyttes. Heldigvis er der alternativer til landbrugets brug af GMO i form af GMO-frit økologisk landbrug og progressive dyrkningsmåder, f.eks. permakultur og skovlandbrug.

————— Af Af Safania Normann Holm Eriksen, Inger Vedel, June Rebekka Bresson og Inge Ambus —————

I NOAH skelner vi mellem genmodificerede organismer (GMO) i „lukkede systemer“ – eksempelvis i medicinalindustrien, hvor man arbejder med genteknologi i laboratorier – og „åbne systemer“ i eksempelvis landbruget, hvor GMO-afgrøder vokser på marker i det åbne land. GMO i åbne systemer muliggør spredning af genmodificerede organismer til de omgivende landbrug og i den omgivende natur. Vi er stærke modstandere af GMO i åbne systemer.

I Danmark og EU defineres GMO som en genmodificeret organisme, „hvori det genetiske materiale er blevet ændret på en måde, der ikke forekommer naturligt ved forering og/eller naturlig rekombination“.

De anerkendte forskere Claire Robinson m.fl. skriver i deres bog *GMO Myths and Truths*, som udkom i 2018 på forlaget Earth Open Source, at GMO kan tilføre egenskaber, der ikke er naturligt til stede i organismen.

Når organismer genmodificeres, ændres deres funktionelle egenskaber. De mest almindelige egenskaber i de GMO-afgrøder, der i øjeblikket findes på markedet, er evnen til at dræbe insekter, der spiser af afgrøden eller at gøre afgrøden tolerant over for et herbicid (sprøjtgift til bekæmpelse af ukrudt eller uønsket plantevækst). GMO-soja er eksempelvis genetisk modificeret til at tolerere sprøjtgiften Roundup.

I dag tales der om de gamle GMO'er, der har været dyrket siden 1990'erne, og nye GMO'er, såkaldte „genredigerings-teknikker“ (kært barn mange navne: genomredigering, nye forædlingsteknikker, mutagenese, præcisionsforædling osv.), f.eks. CRISPR/Cas, ODM, TALEN og ZFN. Den mest populære af de nye GMO'er er CRISPR.

Hvad er de nye GMO'er?

Den 25. juli 2018 afgjorde EU-Domstolen, at EU's GMO-lovgivning også omfatter de nye GMO'er. Afgørelsen præciserede, at alle GMO'er, gamle som nye, er underlagt EU's GMO-lovgivning, der sikrer, at GMO'er kun kan godkendes efter en grundig risikovurdering og er underlagt sporbarhed og mærkningskrav.

I Danmark og EU er der dog stærke interesser indenfor bl.a. forskning og agroindustri, der lobbyer for at de nye GMO'er

undtages fra GMO-lovgivningen. På den måde ville disse interessenter nemlig slippe udenom de økonomiske omkostninger, der er forbundet med godkendelsesprocesserne i EU, herunder kravet om mærkning og risikovurdering. Men det ville samtidigt betyde, at enhver pga. de lave omkostninger og teknikkens brugervenlighed ville kunne bruge f.eks. CRISPR til at genmodificere planter, dyr eller mikroorganismer uden risikovurdering og mærkningskrav.

I NOAH mener vi, på linje med EU-Domstolen, at organismer produceret med de nye GMO'er således er GMO og derfor skal vedblive med at være reguleret som sådan. Det forhold, at de nye GMO-teknikker først er blevet udviklet for nylig, og derfor ikke har en lang tradition for sikker anvendelse, udgør væsentlige grunde til at holde dem inden for de generelle rammer i EU's GMO-lovgivning. Vi bør derfor tage udgangspunkt i forsigtighedsprincippet.

Er de nye GMO'er nye planteforædlingsteknikker?

Fortalerne kalder de nye GMO'er for bl.a. „nye planteforædlingsteknikker“. Valget af udtrykket er en måde at undvige GMO-mærkatet på produktet. For ved at italesætte de nye GMO'er som noget, der ikke anses for at være GMO, vil forbrugerne måske acceptere dem?

Det hævdes således, at planter eller dyr, der er udviklet med genredigerings-teknikker, slet ikke bør betragtes som GMO. Ifølge Robinson m.fl. baseres det bl.a. på påstanden om, at genetiske modifikationer dannet ved genredigering er svære at skelne fra organismer dannet ved traditionel eller konventionel planteforædling, der kaldes „tilfældig mutagenese“. Tilfældig mutagenese blev undtaget fra GMO-lovgivningen i 2001, på baggrund af dets historiske sikre brug. De nye GMO'er har ikke en historie med sikker brug og bør ikke undtages fra GMO-lovgivningen. Se f.eks. *fakta-arket udviklet af Testbiotech*, som er et uafhængigt institut for risikovurdering af bioteknologi, der viser at tilfældig mutagenese og de nye GMO'er er forskellige. Teknikkerne bør derfor ikke sidestilles, som fortalerne påstår.

Ved at italesætte de nye GMO'er som nye planteforædlingsteknikker, forsøger fortalerne at lobbye for at de nye

» *I Danmark og EU er der stærke interesser indenfor bl.a. forskning og agroindustri, der lobbyer for at de nye GMO'er undtages fra GMO-lovgivningen. På den måde ville disse interessenter nemlig slippe udenom de økonomiske omkostninger, der er forbundet med godkendelsesprocesserne i EU ...*

GMO'er undtages fra GMO-lovgivningen på linje med tilfældig mutagenese.

Er de nye GMO'er farlige?

Ifølge Robinson m.fl. er det konsekvenserne af processen, kombineret med den aktuelle mangel på systematisk vurdering af potentielle risici, der giver anledning til bekymring.

For eksempel kan ét problem med fødevarer fremstillet med de nye GMO'er være produktion af uventede toksiner eller allergener, altså giftige eller allergifremkaldende planter. Andre eksempler kan være utilsigtede ændringer (uønskede on- og off-target konsekvenser), dårlige egenskaber mht. ernæring, påvirkning af insekter, spredning og andet. Formålet med GMO-lovgivningen er at forhindre, at sådanne planter kommer til at indgå i fødevarerforsyningen. Vi ønsker ikke en situation, hvor vi ender med en allergifremkaldende fødevarer, uden at have mulighed for at spore problemet. Det vil kunne ske hvis der ikke stilles krav om mulighed for sporing af de nye GMO'er.

Fortalere hævder, at de nye GMO'er er præcise og kontrollerbare og giver anledning til forudsigelige resultater. Men flere nyere forskningsforsøg viser, at det ikke er tilfældet, og at de nye GMO'er giver anledning til utilsigtede og uventede effekter.

Et studie fra 2020 af *Norris m.fl. i tidsskriftet Nature Biotechnology*, der handler om genredigering og utilsigtede ændringer, viser fejl i screeningsmetoderne for de nye GMO'er. Deres studie er et eksempel på en sag med genredigeret kvæg, hvor uønskede DNA-sekvenser fra bakterier gjorde kvæget resistent overfor antibiotika. Virksomheden fandt ikke selv fejlen, og derfor giver dette et varsel om, hvad der kan ske, hvis de nye GMO'er undtages fra den nuværende GMO-lovgivning. Vi vil nemlig potentielt komme til at stå i en situation, hvor GMO-afgrøder og -produkter kommer ud på markedet uden opsyn fra myndighederne, og uden de sikkerhedsforanstaltninger der er gældende i øjeblikket i forhold til risikovurdering, sporbarhed og mærkning. Det vil sætte vores rettighed til at vide hvad der er i vores mad på spil og true vores fødevarer sikkerhed.

Er gendrivere farlige?

CRISPR-teknikkerne giver mulighed for at udvikle „gendrivere“. CRISPR-baserede gendrivere kan bruges til permanent at ændre en arts arveanlæg eller potentielt udrydde en art, og det har den effekt, at al afkom af organismen vil arve genmodifikationen. På den måde vil det ændrede gen meget hurtigt brede

sig i en vild population. Den genmodifikation, man ønsker at udbrede i arten, kan for eksempel være, at organismen bliver ufrugtbar. Formålet kan være at udrydde dyrearter eller planter, som vi mennesker gerne vil af med. Hvis gendrivere spreder sig til andre arter og modificeres og spredes yderligere, vil det kunne få uoverskuelige følger.

Forskerne ved stadig meget lidt om, hvad der vil ske med gendrivere i naturen. Indtil videre er genteknologien kun testet i laboratorier, og der er stor usikkerhed om, hvordan gendrivere vil opføre sig, hvis de frigives i naturen.

Hvis CRISPR og de andre nye GMO-teknikker bliver undtaget fra GMO-lovgivning, vil gendriver-teknologi også blive

undtaget fra de godkendelsesprocedurer, der er i EU, herunder kravet om risikovurdering. Det ville betyde, at enhver ville kunne bruge CRISPR til udvikle gendrivere og dermed eliminere hele dyre- og plantearter. Anvendelsen af forsigtighedsprincippet er helt nødvendig her.

En bred kreds af europæiske ngo'er, forskere og politikere er bekymrede over gendrivere. Dette

førte til, at EU-parlamentet i januar 2020 opfordrede til at indføre et globalt moratorium for brug af gendrivere i naturen, herunder til forsøg i felten, for at forhindre, at disse nye genteknologier frigives, før der er overblik over, hvilke konsekvenser de har i vores økosystemer.

Er der behov for de nye GMO'er?

Fortalere hævder at de nye GMO'er er redskaber til at bekæmpe klimaforandringerne, stoppe sult og gøre landbruget mere bæredygtigt.

Der er intet, der tyder på, at de nye GMO'er vil bidrage til et bæredygtigt landbrug. Derimod lader det til, at de nye GMO'er vil gøre vores fødevarer- og landbrugssystemer mindre bæredygtige. GMO'er er knyttet til det industrielle landbrug og bruges især til at producere herbicid-tolerante planter, som har vist sig at øge brugen af pesticider, og dermed forurener vores grundvand og skaber resistens blandt ukrudt og insekter. En rapport fra 2019 med titlen *Genetically Engineered Animals: From Lab to Factory Farm*, udarbejdet af *Friends of the Earth*, viser at de nye GMO'er vil intensivere industrilandbruget og klimakrisen.

Gurumurthy m.fl. påviser derudover i deres forskningsartikel *Re-Evaluating One-step Generation of Mice Carrying Conditional Alleles by CRISPR-Cas9-Mediated Genome Editing Technology* fra 2018, at der er tegn på, at succesraten for at udvikle nye

» INOAH mener vi, på linje med EU-Domstolen, at organismer produceret med de nye GMO'er således er GMO og derfor skal vedblive med at være reguleret som sådan.

afgrøder og produkter med de nye GMO-teknikker i praksis er under 1 pct. Det skyldes ifølge Gurumurthy m.fl. at dyre- og plantecellers immunforsvar sikrer, at de slår sig selv ihjel eller blokerer for egen celledeling, når de sanser fremmed DNA, RNA eller proteiner fra virus, bakterier, svampe eller protozoer.

Det vil altså sige, at alle celler med et intakt immunforsvar vil slå sig selv ihjel ved sådan et „angreb“. Så når det så lykkes at mutere en celle ved hjælp af de nye GMO-metoder, så kan det være et tegn på, at cellen har mangler i dens evne til at sikre genetisk integritet. Forsøgene blev udført på dyr, men planter har lignende processer. Disse forskningsresultater peger altså på, at de nye GMO'er muligvis selekterer for celler, der har et ringe immunforsvar. Dermed baner de nye GMO'er ikke vejen for en fremtid med mindre forbrug af antibiotika og pesticider.

Hvem ejer rettighederne til maden?

Fortalerne hævder at de nye GMO'er kan udgøre visse fordele for små virksomheder og universiteter. Når der ikke er nogen lovgivning, betyder det nemlig, at det ville blive billigere at udvikle GMO, hvilket ville give de „små“ aktører en mulighed for at komme på banen. Men allerede nu ejer de største agrokemiske virksomheder de grundlæggende CRISPR-patenter. Og hvorfor skulle de små virksomheder og universiteterne, i højere grad end de store virksomheder, have almenvællets interesse for øje? Hvorfor skulle de ikke, ligesom de store virksomheder, gå efter egne interesser?

Om det er universiteter, små virksomheder eller store multinationale virksomheder, der udvikler en ny GMO, har ingen indflydelse på forsknings- og udviklingsprocessen eller resultatet. De vil alle med stor sandsynlighed vælge at udvikle patenter på produkter, der skaber profit snarere end nytte for bønder eller borgere.

Fortalerne synes så fokuserede på de tekniske og økonomiske potentialer, at frigivelse af nye GMO'er i naturen uden at kende

konsekvenserne behandles som en værdig risiko. Nogle går endda så langt som til at hævde, at det er uetisk ikke at gøre det.

Er der en fremtid uden GMO?

Heldigvis er der alternativer til GMO-modellen for landbruget. Vi har allerede et GMO-frit økologisk landbrug, og progressive alternativer eksisterer, såsom biodynamisk landbrug, permakultur og skovlandbrug, der kan være med til at gøre landbruget mere bæredygtigt. Der findes allerede nyere molekylære analysemetoder – Marker Assisted Selection (MAS) og Genomisk Selektion (GS) – hvormed man kan finde frem til en afgrødes oprindelige genetiske variation og dermed selektere for resistens og produktivitet i dyrkede arter. Dette sker helt uden brug af kemi, og disse analysemetoder kan sætte turbo på traditionel planteforædling.

Vi producerer desuden allerede nok mad til at brødføde verdens befolkning. Folk er ikke sultne, fordi der ikke er nok mad i verdenen, de er sultne, fordi de er fattige. Derudover går en tredjedel af den dyrkede mad til spilde. I NOAH ønsker vi ikke et agro-industrielt landbrug, der bygger på GMO'er og patenter, men et agro-økologisk, regenerativt landbrug, der giver os frihed til at vide, hvad vi spiser, og hvad bønderne sår.

Forfatterne er alle aktive i NOAH og medlem af NOAH Madsuverenitet.

Videre læsning

Ahmad, N. m.fl. (2020). *A critical look on CRISPR-based genome editing in plants*. *Journal of cellular physiology*, 235(2), 666-682.

Gelinsky, E. & Hilbeck, A. (2018). *European Court of Justice ruling regarding new genetic engineering methods scientifically justified: a commentary on the biased reporting about the recent ruling*. *Environ Sci Eur*, 30, 52.

Gutwirth, S. & N. Van Dijk (2020). *Judging New Plant Modification Techniques: Law, Science, Innovation and Cosmopolitics*. *Théorie du Droit*, 2020(1), 123-145.

Latham, J. (2010). *Researchers Are Substantially Undercounting Gene-Editing Errors, Concludes a New Paper*. *Independent Science News for Food and Agriculture*.

Grønlandsk verdensarv truet af mineprojekter

Råstofudvinding, herunder uranminedrift, ses i Grønland som en vej til økonomisk uafhængighed af Danmark. For nyligt er ansøgningerne om minelicenser nærmest eksploderet, men planerne truer det sydgrønlandske verdensarvområde Kujataa, der er et historisk landbrugslandskab.

Af Niels Henrik Hooge

Ingen eller få verdensarvområder har formentlig flere eller større mineprojekter i deres nærhed end **Kujataa verdensarvområdet** i Sydgrønland. Kujataa, der er det ene af Grønlands tre verdensarvområder, blev skrevet ind i UNESCOs verdensarvliste i 2017. Området består af et subarktisk landbrugslandskab i fem dele, der repræsenterer nøgleelementer i gammelt nordisk og moderne Inuit landbrugskultur. Begge er landbrugskulturer i det klimatiske grænseområde for landbrugsaktiviteter, som er afhængige af en kombination af konventionelt landbrug, hyrdekultur og hvalfangst. Landskabet udgør det tidligste bud på landbrug i Arktis.

Kommende slagmark for miljøkonflikter

Placeret i Grønlands sydligste og mindste kommune, Kommune Kujalleq, er Kujataa for nyligt blevet skueplads for

voksende spændinger mellem USA og Kina, der ønsker adgang til Grønlands store mineralressourcer. Disse omfatter zink, kobber, nikkel, guld, diamanter og platin, men først og fremmest enorme mængder uran og sjældne jordarter (på engelsk betegnet *rare-earth elements*, REE). Grønland vurderes at have 38,5 mio. tons sjældne jordarts-oxider, hvilket skal ses i lyset af, at resten af verden har 120 mio. tons. Herudover besidder Grønland nogle af verdens største uopdagede olie- og gasreserver. Alt dette gør Grønland til den næste store slagmark for miljøkonflikter – som en nordisk version af det sydamerikanske Amazonas.

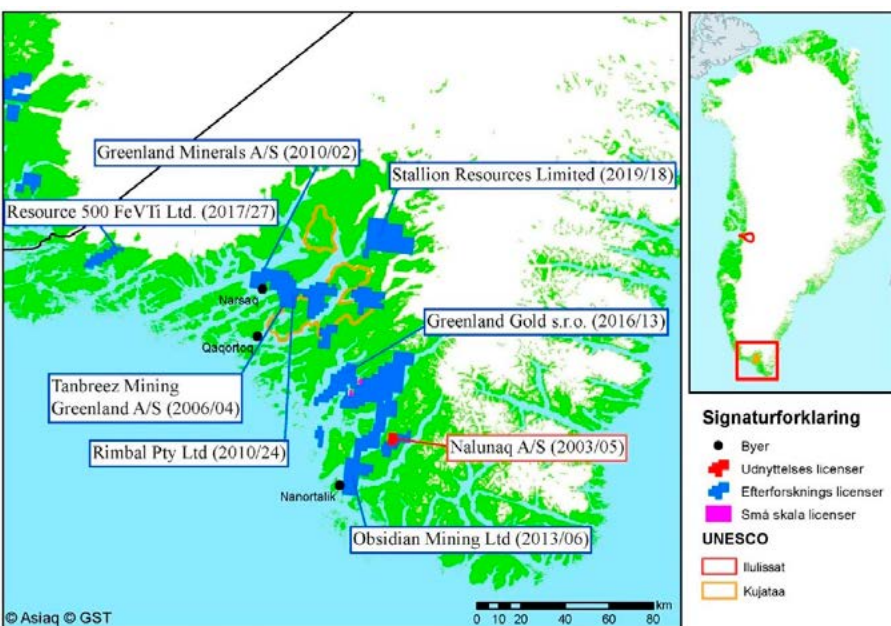
I Kommune Kujalleq finder man nogle af de største REE-mineprojekter i verden, kun få kilometer fra Kujataa verdensarvområdet. Det største og mest kontroversielle er Kvanefjeld REE/uranmineprojektet, der ejes af det australske selskab Greenland Minerals Ltd. Ifølge Greenland Minerals indeholder Kvanefjeld **den næststørste beholdning af uran** og langt den største mængde thorium i verden. Herudover rummer Ilimaussaq-komplekset, af hvilket Kvanefjeld er en del, verdens næststørste beholdning af REE. Den åbne mine, som i givet fald bliver verdens næststørste uranmine, er placeret på toppen af et bjerg i næsten én kilometers højde, kun seks kilometer fra Narsaq, en by med omtrent 1.500 indbyggere, og tæt på dele af Kujataa verdensarvområdet.

Et andet stort projekt tæt ved Kujataa er Kringlerne REE-mineprojektet, der af ejeren, det australske selskab Tanbreez Mining Greenland A/S, hævdes at have den sandsynligvis største beholdning af REE i verden. I 2013 vurderede den grønlandske regering at Kringlerne indeholdt mere end 4,3 milliarder tons malm. Mineralerne vil blive udvundet fra to åbne brud i stor højde. Et tredje betydeligt projekt er Motzfeldt Sø REE mineprojektet, som er en del af Motzfeldt Centret og ejes af Tanbreez moderselskab, Rimbald Pty Ltd. Indtil videre foreligger der ikke mange oplysninger om dette projekt. Efter mange års forsinkelse forventes der at blive truffet afgørelse om udvindingslicenserne for Kvanefjeld og muligvis for Kringlerne senere i år.

Kujataa i Grønland er et gammelt nordisk og moderne Inuit landbrug ved iskanten

Foto: Kommune Kujalleq, Birger Lilja Kristoffersen

Kortet viser efterforsknings- og udvindingstilladelser i Kommune Kujalleq. Den røde farve viser udvindingstilladelserne, den blå efterforskningstilladelserne og den sorte byer.
Kort: Mineralaktiviteter i Grønland 2019, Råstofstyrelsen

Kvanefjeld – et omtvistet mineprojekt

På grund af det store fokus, der har været på Kvanefjeldprojektet i de sidste ti år, er mange andre mineprojekter gået ubemærket hen. Planerne for Kvanefjeld blev ikke lagt i Grønland, men i Danmark, da uranforekomsten i Kvanefjeld blev opdaget og derefter udforsket på initiativ af den danske Atomenergikommission, som havde brug for en stabil uranforsyning til et fremtidigt atomkraftprogram. Indbyggerne i Grønland og begge de førende regeringspartier, Siumut og Inuit Ataqatigiit, var imod projektet.

Efter den danske forkastelse af atomkraft og principvedtagelsen i 1988 i *Fællesrådet Vedrørende Mineralske Råstoffer i Grønland* om ikke at udstede tilladelser til uranefterforskning eller uranbrydning, var Kvanefjeld i mange år væk fra den politiske dagsorden. Det ændrede sig imidlertid i 2008, da Greenland Minerals besluttede, at selskabet ikke kun ville udvinde REE, men også bryde uran i fjeldet. Hvis selskabet ikke fik lov, ville mineprojektet blive opgivet.

Fra at blive set som et eksempel på dansk kolonialisme, blev Kvanefjeldprojektet markedsført som en vej til økonomisk uafhængighed af Danmark. Det står dog fast, at mere råstofudvinding ikke er midlet hertil. I 2014 fastslog en rapport fra Københavns og Grønlands Universitet, Ilisimatusarfik – *Til gavn for Grønland* – at 24 samtidige storskala-mineprojekter ville være nødvendige for at udfase og erstatte økonomisk støtte fra Danmark. Et storskala-projekt ville skulle udvikles og sættes i gang hvert andet år og et urealistisk stort antal mineralforekomster være til stede.

Rapporten konkluderede også, at en råstofbaseret økonomi ikke er økonomisk bæredygtig: Når mineindustrien efter nogle år begynder at gå tilbage, befinder Grønland sig i den samme økonomiske situation som før – men med færre ressourcer. Dette er senere bekræftet af andre rapporter.

Udvidelser af Kujataa verdensarvområdet?

Særligt i Sydgrønland har der længe eksisteret en formodning for, at Kujataa verdensarvområdet har fået sine nuværende grænser for at give plads til Kvanefjeld-mineprojektet – men at man ikke har taget højde for de negative konsekvenser af projektet eller de andre mineprojekter omkring Kujataa. I marts 2018 foreslog foreningen *Urani Naamik / Nej til uran* i Narsaq, at UNESCO-verdensarvområdet i

Kujataa burde udvides til at omfatte dele af Erik Aappalaartup Nunaa Halvøen (også kaldet Narsaq Halvøen) og skrives ind på Grønlands verdensarv-kandidatliste – den såkaldte tentativliste. Urani Naamiks forslag blev indsendt på opfordring af Grønlands Departement for Uddannelse, Kultur, Forskning og Kirke og det danske Kulturministeriums Slots- og Kulturstyrelse.

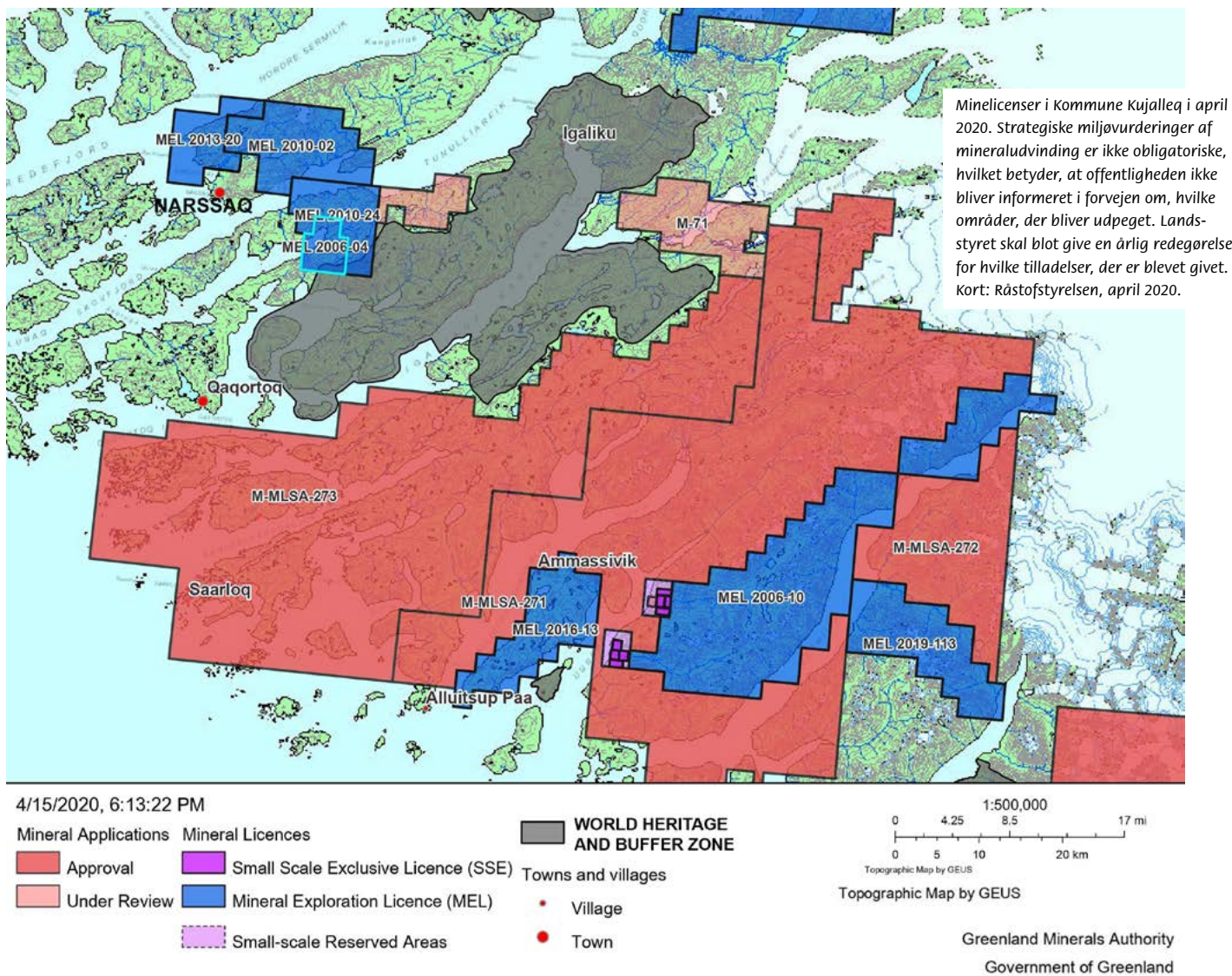
Efterfølgende anbefalede lederen af Narsaq Museum, at Landnamsgården og Dyrnæs kirken nær Narsaq burde optages på verdensarvlisten, og i et brev fra Grønlands Nationalmuseum og Arkiv til *Urani Naamik* blev den store nordbo-gård i Narsaq også nævnt som et muligt verdensarvvenue. Generelt opfylder de foreslåede steder et bredt spektrum af udvælgelseskriterier i forhold til at blive nomineret til Verdensarvkonventionens tentativliste.

Kujataas enestående universelle værdi er truet

Det står også klart, at Kujataas enestående universelle værdi, dvs. dens exceptionelle kulturelle og naturmæssige betydning, bliver truet, hvis de omkringliggende mineprojekter realiseres. Der har allerede været opfordringer til at sætte Kujataa på verdensarvkonventionens fareliste. Kujataas unikke landbrugstraditioner har været en afgørende faktor for at udpege stedet til verdensarv.

Imidlertid har Risø Forsøgscenter vurderet, at op til tusind tons radioaktiv støv årligt kan blæse væk blot fra Kvanefjelds åbne minebrud som følge af aktiviteterne dér. En stor del heraf vil blive båret af de kraftige arktiske havvinde til Narsaq og henover regionen, hvor det bl.a. vil påvirke landbrugsaktiviteter. Den fremherskende vindretning, som også omfatter de kraftigste vindstyrker, går mod øst og nordøst, hvor Kujataa verdensarvområdet er placeret. På grund af støvflugten vil husdyr og vilde dyr blive permanent udsat for radioaktive og andre giftige stoffer via drikkevand, føde og luft.

Herudover bliver de fleste, om ikke alle, planlagte mineprojekter i området åbne minebrud. De uafbrudte sprængninger af klippen på bjergtoppene omkring verdensarvområdet og udgravningerne og transporten med ladvogne til

Minerallicenser i Kommune Kujalleq i april 2020. Strategiske miljøvurderinger af mineraludvinding er ikke obligatoriske, hvilket betyder, at offentligheden ikke bliver informeret i forvejen om, hvilke områder, der bliver udpeget. Landsstyret skal blot give en årlig redegørelse for hvilke tilladelser, der er blevet givet. Kort: Råstofstyrelsen, april 2020.

møllerne, hvor malmen bliver knust, vil medføre betydelige støjgener og forstyrrelse igennem hele minernes driftsfase.

Ifølge udkastene til VVM-rapporterne for Kvanefjeldprojektet er en fortyndingsfaktor i størrelsesordenen 2.000 for spildevandet nødvendig for at det er sikkert i forhold til de mest kritiske parametre. Det betyder, at spildevandsudledningerne i blot et år skal fortyndes i syv kubikkilometer (km³) havvand i det fjordsystem, der indgår som en del af Kujataa verdensarvområdet, og i 260 km³ havvand i løbet af minens samlede planlagte levetid. Én kubikkilometer svarer til 1.000 milliarder liter vand. Herudover vil udsivning, læk og spild fra tailingsene – det restprodukt, der er til overs, når malmen er bearbejdet – forurene grundvandet med radioaktive og andre giftige emner. Fisk og skaldyr vil blive forurenede på grund af de betydelige udledninger af affald til fjordene og kystområdet.

Ingen realistiske planer for at beskytte Kujataa

Udover allerede at have ignoreret truslerne mod Kujataa, er der ikke meget, der tyder på, at de grønlandske og danske myndigheder har til hensigt at beskytte verdensarvområdet i

fremtiden. Selvom det anerkendes, at verdensarvområdet er sårbart, går man ud fra, at bufferzonerne er tilstrækkelige til at beskytte områdets integritet. Imidlertid er antallet af efterforskningslicenser i regionen eksploderet efter at den *nuværende forvaltningsplan* blev lagt i 2016, der knapt nok i forvejen berører problemerne med mineprojekterne.

Herudover forlader forvaltningsplanen sin beskrivelse af konsekvenserne af mineaktiviteterne på et udkast til en VVM-rapport om Kringlerne mineprojektet, der er blevet forkastet af Miljøstyrelsen for Råstofområdet, fordi den ikke indeholder nok oplysninger. Miljøstyrelsen har også forkastet de sidste fire seneste VVM-rapportudkast om Kvanefjeldprojektet på grund af manglende informationer. Blandt andet kritiseres Kvanefjeldprojektets ejer, Greenland Minerals, for at der stadig mangler en uddybet risikovurdering af jordskælvsrisikoen, endelige resultater af tests for skadelige stoffer under udvinding og forarbejdning af gråbjerg og malm, radiologiske vurderinger og resultater af undersøgelser om strålingseffekter fra de radioaktive mineraler samt en beskrivelse af alternativer i håndteringen af tailings og nedlukningen af tailingsanlægget.

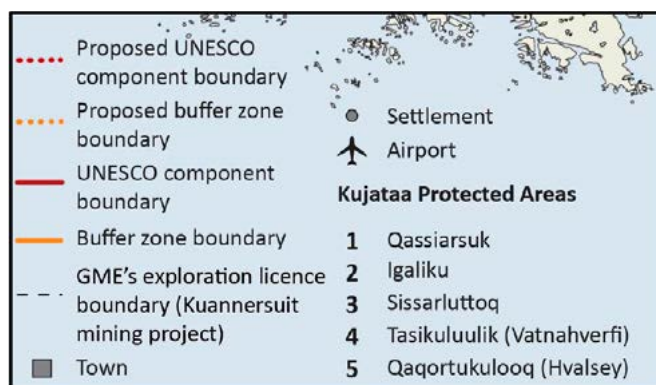
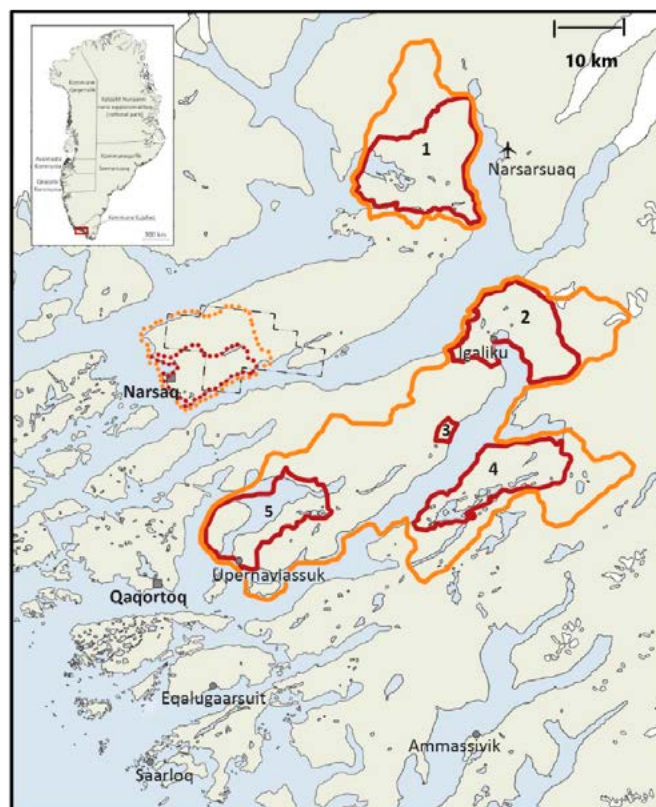
I september 2019 blev direktøren for Greenland Minerals tillige formelt irettesat af Grønlands statsminister og Departementschefen for Departementet for Natur og Miljø for at have forsøgt at påvirke ministre og højtstående embedsmænd, der intet havde med VVM-vurderingen af Kvanefjeldet at gøre, med det formål at undergrave Miljøstyrelsens autoritet.

» *Alt dette gør Grønland til den næste store slagmark for miljøkonflikter – som en nordisk version af det sydamerikanske Amazonas*

Konsekvensanalyse af verdensarvområdet ikke nok

I december 2018 blev ministeren for Råstoffer og Arbejdsmarked spurgt af et medlem af det grønlandske Landsting, om regeringen ville udføre en konsekvensanalyse af Kvanefjeld mineprojektets indvirkning på Kujataa verdensarvområdet (Heritage Impact Assessment, HIA). Ministeren blev også bedt om ikke at træffe afgørelse om en udvindingstilladelse, før det var blevet forelagt UNESCO til en vurdering i overensstemmelse med §172 i de operationelle retningslinjer for gennemførelsen af Verdensarvkonventionen. Ministeren svarede, at regeringen ikke ville forholde sig til dette spørgsmål, *før en gyldig ansøgning var blevet indsendt af Greenland Minerals*. Tydeligvis er dette også et problem i forhold til de andre store mineprojekter i regionen, eftersom enhver realistisk HIA af Kujataa vil være nødt til at vurdere den samlede effekt af alle mineprojekterne. Man kan også argumentere for, at der allerede er grund nok for UNESCO til at rejse disse spørgsmål overfor de grønlandske og danske myndigheder og – i betragtning af de alvorlige miljøproblemer – at involvere *World Conservation Union (IUCN)* i processen.

Imidlertid er det største problem ikke kun for Kujataa, men for alle de tre grønlandske verdensarvområder, at Grønlands miljølovgivning ikke påbyder strategiske miljøvurderinger af planerne for minedrift. Det betyder, at offentligheden ikke på forhånd orienteres om, hvilke områder der bliver udpeget. Vedtagelse af Aarhus-konventionen, der sikrer borgernes adgang til oplysninger om og medvirken i beslutningsprocesser på miljøområdet, bør derfor have høj prioritet.

kort over beskyttede verdensarvområder ved Kujataa og foreslåede udvidelser. Udvidelserne er baseret på tæthed af bevaringsværdige steder. De indbefatter allerede identificerede levn af nordisk landbrug (Landnamsgården i det sydlige Narsaq og Narsap Ilua i det nordlige) og aktive landbrug, herunder færeholdersteder, der er en af grundene til, at Kujataas landskaber er så unikke. Hele Narsaq by er blevet indlemmet i det udvidede område af to grunde: For det første på grund af dens historie og fortid som handelskoloni, hvor den har fungeret som udvekslingszone og mødested, hvad der forklarer den særlige byplanlægning. For det andet på grund af dens betydning som center for arktisk landbrug fra vikingetiden frem til i dag. Elvsystemet er blevet brugt til at markere grænserne for forslaget til det nye verdensarvområde og afgrænse de relevante grænser for landbrugsaktiviteterne (Taseq-søen).

kort: Marine Duc, 2018 / World Heritage Watch

En tidligere version af denne artikel er offentliggjort i *World Heritage Watch Report 2020*.

Niels Henrik Hooge er medlem af Nyt Fokus' redaktion.

ANMELDELSER

LÆR AT NAVIGERE OG FÅ HJERTET MED I EN KRISETID

Først og fremmest vil jeg sige, at Lone Bellings bog *Bæredygtighed – Fra Moralsk Pegefinger til Etisk Kompas* er en glimrende introduktion til bæredygtighed. På alle mulige måder. Er man interesseret i hvordan verden ser ud for tiden og hvilken rolle, man selv spiller i det store hele, så grib knoglen og bestil bogen. Til forskel fra mange andre videnskabelige og introducerende bøger til bæredygtighed, jeg har læst, tilbyder Bellings bog et personligt præg i form af et dannelsesmæssigt funderet element. Ja, bogen er en afart af en slags selvhjælpbog for folk med interesse i og ambitioner om at leve mere bæredygtigt.

En selvhjælpbog – af den gode slags. Det skal jeg komme tilbage til. Første del af bogen bringer de brede natur- og samfundsmæssige perspektiver i spil. Det er gammel vin på nye flasker, hvis man i forvejen er bekendt med sådan noget som de planetariske grænser, Kate Raworths *Doughnut Economics*, FN's 17 Verdensmål m.m. Men kapitlerne er alligevel tilfredsstillende læsning, videnskabens argumenter er særdeles godt præsenteret – Belling skriver nemlig godt – og der er ingenting i vejen med den teoretiske introduktion til krisen. Ud over teori om natur og samfund byder denne del af bogen på teori inden for filosofien og psykologien om begreber som sympati og tillid.

Bogens anden halvdel tager kegler, både som en introduktion til begrebet om bæredygtig dannelse og som en slags selvhjælpbog. Læseren præsenteres for indsigter i psykologiske og sociale faktorer for aktiv omstilling af ens måde at leve på. Altså hvilke muligheder og udfordringer står jeg overfor, når jeg som enkeltperson ønsker at blive til – at *dannes som* – en stærk, ansvarfuld og engageret borger i den grønne omstilling. Bellings bærende pointe er, at vi skal have hjertet med i de ting, vi siger og gør.

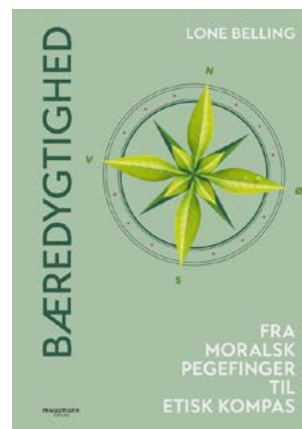
Med inspirerende eksempler fra den virkelige verden tilbyder hun os en slags værktøjskasse for hvert kapitel med hjælp til det nye dannelsesprojekt. Værktøjskasserne fra hvert kapitel er svar på tiltale: „Fint nok. Nu kender jeg i højere grad tingenes tilstand i naturen og samfundet. Men hvad skal jeg så selv gøre nu?“. Belling foreslår for eksempel, som opfølgning på kapitlet „Skub til Rammerne“ under overskriften „Revitalisering af Demokratiet“, at hvis du „ikke allerede er medlem af en klimagruppe eller en grøn bevægelse, så overvej, om det ikke er nu“. Og hun afslutter den personlige demokrati-værktøjskasse med opfordringen: „Opsøg nogen, som kæmper for det samme som dig – og som du har lyst til at bruge tid sammen med. Aktivt borgerskab og aktivisme må også gerne være socialt, sjovt og hyggeligt.“

Bogens titel *Fra Moralsk Pegefinger til Etisk Kompas* peger på den omstændighed, at Bellings projekt med bæredygtig dannelse er at gå fra negative til positive følelser. Det vil sige at gå fra en overfladisk shaming-kultur til fokus på dannelsen af det hele menneske, der med sin velmenende og velfunderede karakter – sit etiske kompas – er i stand til at navigere i en krisetid og magte opgaven, nemlig et mere bæredygtigt levet liv. Viljen, glæden og engagementet til den grønne omstilling skal komme indefra. Ikke udefra som sådan i moraliserende forstand.

Bogen er altså for dig, der både er interesseret i at vide mere om de store linjer i dagens klima- og miljøkriser og brænder for at udvikle din egen person/hverdag på baggrund af grønnere idealer.

Læs i øvrigt også artiklen *Eksistentielle perspektiver på den grønne omstilling i lyset af Corona* af Lone Belling andetsteds i dette nummer.

Af Emil Hageman Christensen, redaktionen.

Lone Belling Bæredygtighed

- Fra Moralsk Pegefinger til Etisk Kompas

288 sider

Vejl. pris 300 kr.

Muusmann-forlag, 2019

EN BULLDOZER TIL AT FLYTTE TIDSÅNDEN

Mennesket fylder meget på kloden, vores forbrug og teknologi forstærker vores gennemslagskraft. Mennesket er i sig selv blevet en geologisk kraft, som i løbet af de næste 50 år for evigt kan ændre klodens geologi, hvis udsendelsen af drivhusgasser resulterer i at Arktis smelter. Den teknologiske magt i Silicon Valley kan fundamentalt ændre den menneskelige natur. I løbet af det næste tiår vil det blive muligt at indoperere elektroder i hjernen og koble den til den „sky“, som vores smartphones er forbundet med. Kunstig intelligens, AI, vil blive klogere end os omkring år 2040. Genredigering ved hjælp af CRISPR vil snart give mulighed for enkel og billig „tekstbehandling“ af menneskers arvemaske, til fremstilling af designerbaber med arvelige egenskaber, som fremover kan styre vores arts evolution.

I bogen citeres atombombens far, fysikeren J. Robert Oppenheimer, for følgende: „Når man ser noget, der er teknisk indbydende, gør man det bare og venter med at diskutere, hvad man skal bruge det til, til efter det tekniske er lykkedes.“

Bill McKibben har skrevet bogen *Et kapløb med tiden* for at sætte gang i en omfattende diskussion om, hvad vi vil. Udviklingen er ikke uundgåelig, den tekniske udvikling kan styres, og samfundet kan tæmme magten og griskheden hos Exxon-cheferne, brødrene Koch og de andre magthavere inden for fossilindustrien. Midlet er hele spektret af ikke-voldelige aktiviteter, mobilisering af massebevægelser, der udfordrer tidsånden og historiens gang. McKibben er inspireret af de store historiske massebevægelser lige fra den amerikanske kamp for demokrati til kampen for samkønnede ægteskaber. Han var i 2008 en af grundlæggerne af og talsmand for den indflydelsesrige globale klimabevægelse **350.org**. Herhjemme er *Klimabevægelsen i Danmark* associeret med *350.org*.

Det menneskelige spil er en holdsport. Samfundet er essentielt for en udvikling frem mod modne samfund i balance, hvor mennesker kan leve meningsfuldt. McKibbens synspunkt står i direkte modsætning til den tidsånd, minimalstatsfilosofien eller libertarianismen, som siden 1980'erne med Reagan og Thatcher blev det styrende credo i angloamerikansk kapitalisme. Bogen fortæller om, hvordan denne tidsånd gennemsyrrer USA frem til i dag, fra oliemagnaterne, brødrene Koch og Trump til Silicon Valley. Den er dybt inspireret af den politiske filosof Ayn Rand, hvis tanker beskrives udførligt. McKibben resumerer kort hendes tanker sådan: Staten er noget skidt. Egoisme er godt. Sørg for dig selv. Solidaritet er en fælde. Skat er tyveri.

Herhjemme har Ayn Rand været inspirationskilde for *Liberal Alliance*. I USA har bl.a. Trump, fhv. direktør for Exxon og fhv. udenrigsminister Rex Tillerson og nuværende udenrigsminister Mike Pompeo erklæret Ayn Rands bøger for deres yndlingsbøger. Men også Steve Jobs, Apples grundlægger, har brugt hendes bøger som ledestjerne i livet.

McKibbens bog er et wake-up call til kamp for en konservatisme der vil bevare en beboelig planet og bevare en menneskenatur, som ikke ændres irreversibelt af AI og genteknologier. McKibben beskriver tidsånden med dens magtfulde repræsentanter som den egentlige modstander og ikke-voldelige massebevægelser som den bulldozer, der skal flytte tidsånden og bane vejen for et meningsfuldt menneskeliv fremover.

Af Sussanne Blegaa, redaktionen.

Bill McKibben: Et kapløb med tiden

- Er mennesket ved at tabe til sig selv

363 sider

Vejl. pris 225 kr.

Informations Forlag, 2020

KAPITAL OG IDEOLOGI

Den franske økonom Thomas Piketty har især forsket i økonomisk ulighed og har fra midten af 1990'erne publiceret i førende økonomitidsskrifter. Han fik for få år siden sit internationale gennembrud med bogen *Kapitalen i det 21. århundrede*. I denne anmeldelse af Pikettys seneste bog, *Kapital og ideologi*, skal det dog ikke handle om hans mange, konkrete forslag til en transformation af økonomi og politik mod en solidarisk samfundsstruktur, herunder uddannelse til alle, midlertidigt ejerskab til kapital med borgerløn og medarbejderdeltagelse og miljø og sociale hensyn i international regulering. En transformation, som primært vil skaffe midlerne til de øgede offentlige ydelser gennem øget progressiv beskatning, som hans historiske analyse har vist er effektivt.

Andre har nemlig i høj grad fokuseret på disse forslag og bifaldet eller afvist dem med udgangspunkt i deres ideologiske ståsted. CEPOS-fløjen og borgerlige politikere som Per Stig Møller har skudt dem ned, mens venstrefløjen har sluttet op om dem. Socialdemokraternes holdning har været interessant, idet de genkender mange af ideerne som eget, skandinavisk tankegodt. Alligevel tager de afstand. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd har f.eks. rost bogens analyse og mange af forslagene, men forkaster alligevel tanken om borgerløn og andre arbejdsmarkedsindgreb, eftersom vi jo, mener de, har det bedste af alle systemer i form af den danske „Flexicurity-model“. Niels Fuglsang, socialdemokrat i EU-Parlamentet, topper med sit bifald af Pikettys kritik af de europæiske socialdemokratier for at have svigtet lighedskampen – det gælder blot ikke det danske socialdemokrati!

I denne anmeldelse skal det i stedet handle om Pikettys videnskabelige tilgang og metode. Værket bygger på en enormt omfattende analyse af den økonomiske, politiske og ideologiske udvikling i en række samfund gennem den moderne historie. Sådan cirka fra den franske revolution til i dag med nedslag i slave- og kolonisamfundene og de europæiske stater, først og fremmest Frankrig, Tyskland, England og Sverige, samt USA, og med tråde til asiatiske stater som Indien, Kina, Japan og Iran. De historiske transformationer han i kraft af

tilgængelige data observerer i disse samfund analyserer han ved hjælp af begrebet „ulighedsregimer“. Disse omfatter „både det politiske regime og ejerskabsregimet (samt uddannelses- og skatteregimet)“ (s. 16).

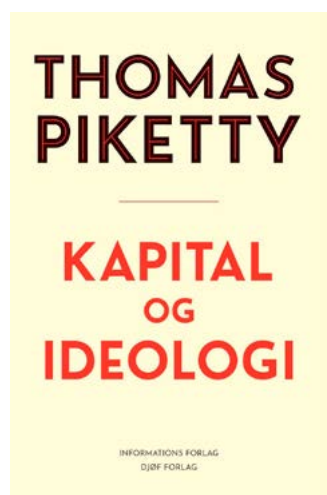
Piketty argumenterer overbevisende for, at uligheden ikke er økonomisk eller teknologisk, den er ideologisk og politisk. „Markedet og konkurrencen, profitten og lønnen, kapitalen og gælden ... eksisterer ikke som sådanne, de er sociale og historiske konstruktioner, der fuldstændig afhænger af det politiske, juridiske, skatte- og uddannelsesmæssige system man vælger“ (s. 17). Og videre: „Magtforhold er ikke bare materielle, de er også og især intellektuelle og ideologiske. Med andre ord tæller ideerne og ideologierne i historien. De gør det konstant muligt at forestille sig og organisere nye verdener og anderledes samfund.“ Piketty giver således ideologierne en fremtrædende plads i den historiske udvikling og åbner samtidig for at nye systemer med en langt større lighed indbygget er mulige – også i dag.

Jeg har under læsningen ikke kunnet undgå at sammenligne med Karl Marx' måde at analysere historien på, hans noget uklare fremstilling af ideologiernes betydning og, nok især, hans noget mekanistiske fremstilling af samfundsudviklingen gennem den historisk-materialistiske teori. Det forekommer mig, at Piketty har en tilgang til den historiske analyse, der ikke beror på „iboende lovmæssigheder“ som hos Marx, men baserer sig på fakta og en udfoldet, struktureret ramme for fortolkning af udviklingen. Dertil kommer Pikettys langt større adgang til data i form af ejerskabs- og skatteregistre, data for indkomst- og formuefordeling, konkrete historiske analyser og meget mere end hvad der var til rådighed for Marx. Piketty lægger selv afstand til „visse doktriner, som undertiden kaldes „marxistiske“, og ifølge hvilke de økonomiske kræfter og produktionsforholdene nærmest mekanisk skulle determinere den ideologiske „overbygning“ i et givent samfund. Jeg vil omvendt insistere på, at ideernes sfære, dvs. den ideologisk-politiske sfære, besidder en sand autonomi.“ (S. 18).

Piketlys analyse har vist, at der på alle udviklingstrin findes mange forskellige måder, hvorpå man kan strukturere et økonomisk, socialt og politisk system. „Især findes der i det 21. århundrede flere forskellige måder at organisere ejerskabsforholdene på, og nogle af dem kan udgøre en overvindelse af kapitalismen, der er langt mere reel end at give løfter om kapitalismens tilintetgørelse uden at bekymre sig om, hvad der skal følge efter den.“ (S. 18). Lige så meget som Piketty afviser kapitalismens ideologier og dynamikker, lige så meget afviser han således en traditionel revolutionær tilgang.

Bogen er skrevet før coronakrisen, men indeholder tankevækkende fremstillinger af mulige transformationer, baseret på konkrete historiske processer, der kunne iværksættes for at fremme ligheden – som jo er stigende overalt i verden. I modsætning til manges umiddelbare opfattelse betød den franske revolution, som med succes indførte et nye ejerskabsregime, intet, overhovedet, for uligheden i landet. Det gjorde derimod de sociale og politiske kampe samt verdenskrigene i første halvdel af det 20. århundrede. „Den ejendomsret, man havde tilegnet sig i fortiden, og som i 1914 havde forekommet urokkelig, måtte i 1950'erne vige for en mere social og instrumentel opfattelse af ejendom, der stillede produktiv kapital og investeringer i udviklingens, den sociale retfærdigheds eller den nationale uafhængigheds tjeneste“ (s. 392). Ideologien var i den grad forandret efter 2. verdenskrig, at regeringerne, ikke mindst den tyske, i stedet for som tidligere, efter 1. verdenskrig, at lade inflationen æde den enorme krigsgæld, nu indførte kraftigt progressive skattesystemer. Storbritannien og USA indførte begge marginalsatser på op mod 90 pct. – men det varede kun indtil henholdsvis Margaret Thatchers og Ronald Reagans nyliberale politikker, som Piketty ser som det største bidrag til den efterfølgende stærke stigning i ulighed i begge lande.

Af Ole Busck, redaktionen

Thomas Piketty Kapital og ideologi

1036 sider

Vejl. pris kr. 290

Djøf Forlag og Informations Forlag, 2020

NYT OM NOAH

NOAH OM CORONAKRISEN OG VORES MADSYSTEM

Coronakrisen er en god mulighed for at reflektere over, hvordan diverse kriser påvirker vores madsystem. Du husker måske andre madrelaterede kriser, f.eks. fipronil-æggeskandalen eller svineinfluenzaen. Coronakrisen giver os på samme måde mulighed for at tænke over, hvordan vi kan gøre tingene anderledes.

Coronavirussen minder os om, at det er almindelige arbejdere, der får vores verden til at hænge sammen. Folk i omsorgsfag og andre essentielle services, som arbejder for andre, folk i dårligt betalte jobs såsom kassemedarbejdere, rengøringspersonale og skraldemænd, men også jordbrugere og andre som understøtter vores madsystem.

I lyset af COVID-19 har svagheden af det globaliserede og industrielle fødevarer system endnu engang vist sig, samtidig med at den skade systemet gør på vores økosystem også er blevet eksponeret. Vi må lære fra denne krise og investere i at opbygge resiliente, lokale og diverse madsystemer.

Epidemier og sygdomme har vist sig at være relateret til ødelæggelsen af naturlige skovområder og andre omlægnings af landområder. Blandt andet har stigningen af svinelandbrug, den ulovlige handel med vilde dyr og invasive arter, der indfører mikrober ind i nye habitater, bidraget hertil. Ydermere er vores økonomi baseret på et overforbrug af produkter fra komplekse og globale værdikæder, der transporteres i højhastighed.

Med andre ord, vi har skabt den „perfekte storm“ for at virussen kan sprede sig og skabe maksimal ødelæggelse.

Vi må genoverveje vores forhold til naturen – genskabe økosystemer og biodiversitet, sætte en stopper for de fabriksagtige landbrug, og skabe lokaliserede produktionsmodeller for at undgå fremtidige pandemier og for at leve i harmoni, ikke i konkurrence, med den naturlige verden vi er afhængige af.

Der kommer en tid efter corona. Hvordan vi vælger at genopbygge og reparere vores ødelagte økonomier er et valg. Så lad os vælge at bygge mere modstandsdygtige, retfærdige, grønne og omsorgsfulde økonomier. I stedet for at støtte de store og forurenende industrier, så lad os støtte de mennesker der lider den største last, og fokusere på kvalitet og på at skabe gode, sikre og bæredygtige jobs for alle.

Lad os gøre dette med lavenergi-bygninger og lokalt kontrollerede lav-ressource produktionsmodeller og et robust og bæredygtigt madsystem.

I stedet for at aflyse EU's New Green Deal (som nogle lobbyister foreslår), så lad os fordoble hastigheden på den grønne omstilling, investere i bæredygtige løsninger og en retfærdig omstilling. Det kan ikke kun understøtte genopbygningen af økonomien, men også lede os mod et mere retfærdigt og bæredygtigt samfund.

Coronavirussen kan blive en „dobbelt tragedie“, hvis vi vælger at vende tilbage til det vi havde før krisen. Hvis vi holder fast i værdier såsom solidaritet og omsorg, så har vi derimod chancen for at opbygge en bedre verden og et samfund, der er bedre rustet til håndtere fremtidens kriser.

Af Emmeline Werner og Nanna Langevad Clifforth, NOAH Madsuverenitet

NY HJEMMESIDE GIVER STEMME TIL KVINDelige JORDBRUGERE

NOAH er stolte over at kunne præsentere vores nye hjemmeside *Tag Jorden tilbage – reclaimthesoil.org*.

Hjemmesiden er resultatet af et års intensiv research om kvinder i landbruget i samarbejde med de to organisationer *Frie Bønder - Levende Land* og *ECASARD – La Via Campesina Ghana*. Vi har mødt kvindelige småskalabønder fra Ghana og Danmark og giver med *reclaimthesoil.org* en stemme til de kvinder, der ofte ikke bliver hørt eller repræsenteret på landbrugsområdet.

På *reclaimthesoil.org* finder du portrætter af kvinder, der beskæftiger sig med landbrug. Du kan læse og høre deres individuelle historier og deres bud på løsninger for landbrugets fremtid gennem artikler, podcasts og undervisningsmateriale.

Du kan også opleve vores plakatudstilling om kvinderne og deres kampe. Udstillingen har indtil nu været at finde på UNION i København. Se mere på *reclaimthesoil.org*.

Af Natalia Lehrmann og Emmeline Werner, NOAH Madsuverenitet

INSIDECLIMATE NEWS

InsideClimate News er en amerikansk uafhængig nyhedsorganisation, som siden 2007 har lavet analyser og skrevet rapporter og artikler om klima, energi og miljø og politik inden for disse områder. De har vundet den prestigefyldte Pulitzerpris for deres journalistik, og de er en reference for mange journalister verden over. Det var *InsideClimate News*, som i 2015

afdækkede hvordan topcheferne hos Exxon allerede i begyndelsen af 1980'erne blev advaret om klimakonsekvenserne af afbrænding af fossile brændsler med den konsekvens, at Exxon brugte sin indflydelse til siden at så tvivl om klimavidenskaben. Deres gratis nyhedsbrev er en fremragende kilde til løbende information.

ONLINE SYMPOSIUM: ØKONOMIEN OG LEVEVILKÅRENE EFTER COVID-19

Fra 1. til 4. september 2020 afholdes et globalt online symposium af det internationale Degrowth-netværk og det internationale selskab for økologisk økonomi. Titlen for symposiet er „Economy and livelihoods after Covid-19“. Symposiet vil behandle Covid-19 pandemiens konsekvenser for økonomien og hvordan vi kommer til at leve og arbejde. Pandemien, og indsatsen mod den, har haft dybt ulige påvirkning af livsvilkår, indkomstmuligheder og velfærd på tværs af racer, køn og klasse. Samtidig har den åbnet et rum for nye måder at opbygge alternative levevilkår og økonomier, som kan bringe os ud over en kapitalistisk økonomi, der kræver konstant mere vækst. Mere information og registrering kan findes på *symposiets hjemmeside*.

GRØNT OVERBLIK

Oplever du, at det kan være svært at bevare overblikket over de mange initiativer til og arrangementer om grøn omstilling? Endsige holde styr på strømmen af nye rapporter og udgivelser? I så fald er hjemmesiden *Grønt Overblik* måske noget for dig! Hjemmesiden – eller „portalen“ – har det ambitiøse

formål at „samle alle tilgængelige ressourcer inden for miljø og økologi på ét website“. På *Grønt Overblik* kan man bl.a. søge efter „grønne begivenheder“ i ens lokalområde, finde oversigter over grønne organisationer søge i „Det Grønne Bibliotek“ med udgivelser inden for miljø og bæredygtighed. Bag hjemmesiden står foreningen *Netværk for økologisk folkeoplysning og praksis (Øko-Net)*.

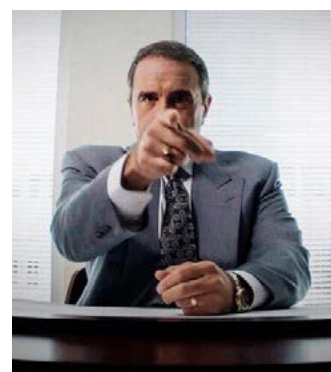
EU-BUDGET OPFYLDER IKKE EU'S KLIMA- OG ENERGIMÅL

En ny undersøgelse fra *Agora Energiewende/Climate & Company* konkluderer, at den klimarelaterede del af det nye EU-budget langt fra er nok til, at EU kan nå sine klima- og energimål i 2030. Dels dækker det i bedste fald 28 pct. af de nødvendige investeringer i bygninger, transport, energi og industri og i værste fald kun 3-8 pct. Dels er nogle af de klimarelaterede udgiftsposter for vagt definerede. Dertil kommer svagheder og selvmodsigelser i de foreslåede styringsmekanismer, der kun løst forbinder medlemslandenes investeringsprogrammer med EU's klima- og energimål.

KAMPAGNEN MOD KLIMAET

DR viste i sommers dokumentaren *Kampagnen mod klimaet*, som fortæller historien om, hvordan en gruppe mænd – og organisationer – i årtier har forsøgt at forhindre, at der bliver gjort noget ved klimaforandringer. Dokumentaren er velfortalt og indeholder bl.a. interview med den amerikanske forsker Naomi Oreskes, som har afdækket hvordan bl.a. olieindustrien bevidst har fordrejet klimadebatten for at forhindre en omstilling til vedvarende energi. Dokumentaren kan ses på *DR's hjemmeside* frem til 10. august 2021.

Vær med til at lave Nyt Fokus!

Redaktionen af **Nyt Fokus** efterlyser folk, som kunne have lyst til at hjælpe med til at lave tidsskriftet. Som aktiv bidrager du til udgivelsen af et af landets mest seriøse formidlere af viden om miljø, klima og bæredygtig omstilling.

Tiden kalder på **gennemgribende** og **bæredygtig omstilling**, men det kræver indsigt og kritisk viden om samfund, miljø og økonomi. Her er tidsskriftet *Nyt Fokus* en vigtig stemme i den danske debat. *Nyt Fokus* er nok landets mest seriøse formidler af viden om miljøets elendige tilstand, og hvad der skal til for at vende udviklingen.

Bladet henvender sig til en bred kreds af interesserede – og du har nu **chancen** for at være med til **skabe** tidsskriftet og på den måde bidrage til en bæredygtig omstilling.

Tidsskriftets mål er at **inspirere**, **kvalificere** og **provokere** til **nytænkning** og debat om **bæredygtig omstilling**. Det belyser problemernes årsager og sætter fokus på visioner, mål og tiltag for et bedre Danmark og en bedre planet. Vi bekæmper den mangel på indsigt, der hersker bredt – og udnyttes politisk.

Vi efterlyser nye kræfter til redaktionen. Hvis du har indsigt i emner relateret til bæredygtig udvikling og gode sproglige evner – eller måske er ferm inden for hjemmesider og sociale medier – kunne det være noget for dig.

Arbejdet består i at mødes 4-5 gange om året, hvor vi enes om emner og mulige bidragsydere. Mellem møderne består det i redaktionelt arbejde. Aktuelt søger vi især hjælp til fem konkrete arbejdsopgaver (se bokse). Alt arbejde i redaktionen er ulønnet – fornøjelsen bærer det alene.

Vi glæder os til at høre fra dig!

Kontakt for interesserede: Ole Busck (ole.g.busck@gmail.com)

Opdatering af hjemmeside

Er du en haj til at vedligeholde hjemmesider, er det dig vi mangler til arbejdet med at lægge nye numre op på vores hjemmeside www.nytfokus.nu.

Redigering af artikler

Er du god til at formulere dig på skrift, til at fange stavfejl, vikle snørklede sætninger ud og sikre ensartethed på tværs af artikler, så er du "spot on" til opgaven med at redigere artikler i *Nyt Fokus*.

Layout og opsætning

Har du blik for det æstetiske? Måske erfaring med at opsætte tidsskrifter eller andre udgivelser? Så er du den helt rette til opgaven med at være sparringspartner for vores eksterne layouter i forhold til opsætningen af *Nyt Fokus*.

Oversætter

Er du god til engelsk, tysk, fransk eller måske et helt fjerde sprog? Så kan du hjælpe med at oversætte artikler fra udenlandske forfattere til *Nyt Fokus*.

SoMe ansvarlig

Hånden på hjertet: Redaktionen har hidtil ikke været superskarpe på det med sociale medier (SoMe). Vi har en facebookside – men er ellers ikke aktive på Twitter og alt det der. Så hvis du har det som en fisk i havet, når du poster og liker på de sociale medier, så er dine evner efterspurgt i *Nyt Fokus*.

